

תוכן עניינים

2	תקנון
7	מפתח הערכים
8	אגוז
12	רבי אליעזר נחום
14	אסימון
16	ארבל
20	אשתמוע
22	דילול
24	זיתים הנכבשים – מרירות הזית והתקנתו לאכילה
26	זנוח
27	זני חיטים – מין חיטים
30	חריע
32	רבי יהודה בן בתירא
35	יעל
39	מחט של מיתון
40	מעטן
42	פואה
44	קרמית
46	רבי שלמה עדני
48	תרדים
51	הלכות כלליות

כתיבה ועריכה: הרב דוד אייגנר | עריכת הלשון: שרה המר
בהוצאת מכון התורה והארץ

תקנון חידון 'הארץ ומצוותיה' ה' תשפ"ג

רשאים להשתתף בחידון:

כל אדם מגיל 18 ומעלה, פרט למובאים להלן.

אינם רשאים להשתתף בחידון:

עובדי מכון התורה והארץ ובני משפחותיהם, לרבות ספקים ונותני שירות חיצוניים הנמצאים בקשר עם מכון התורה והארץ החל משנת 2022.

המתמודדים שעלו לגמר עד שנת תשע"ט רשאים גם כן להשתתף בחידון, העולים לגמר החל משנת תש"פ אינם רשאים להשתתף בחידון הפומבי.

הרשמה:

ההרשמה תתקיים עד ר"ח חשוון תשפ"ג. יש להירשם דרך אתר מכון התורה והארץ www.toraland.org.il או בטלפון 08-6847325. לא תתאפשר הרשמה מאוחרת.

הגינות ושקיפות: המשתתפים מתחייבים לנהוג בהגינות ובשקיפות ולהיבחן על סמך הידע האישי שלהם בלבד, בלא חומרי עזר ובלא סיוע של אנשים אחרים. מכון התורה והארץ רשאי לפסול מועמדים ומשתתפים שלא ינהגו בהגינות או יפרו את כללי התקנון.

סמכות השיפוט:

ובהר כי מכון התורה והארץ הוא היחיד שיש לו הסמכות לשפוט בכל סוגיה הקשורה לחידון ולזכוכים בו. משתתפי החידון מקבלים על עצמם את סמכות המכון ומתחייבים שלא לערער על החלטת הוועדה הממיינת והשופטים.

בחידון יתקיימו שני מסלולים נפרדים, מסלול "מיטבי לכת" ומסלול "משפחתי".

חומרי הלימוד:

מסלול מיטבי לכת

יתקיים מבחן מיון אחד בלבד, חומרי הלימוד הם משניות מסכת דמאי, ערלה וחלה עם פירוש קהתי, וכן **עשרת** המושגים הראשונים מחוברת המושגים ארץ-ישראליים.

השלב הפומבי יכלול את כל סדר זרעים (למעט מסכת ברכות) עם פירוש 'קהתי', וכן את כל חוברת המושגים הנלווים מהשלבים הקודמים.

מסלול מיטבהתי

יתקיים מבחן מיון אחד בלבד: חומרי הלימוד הם מסכת דמאי עם פירוש קהתי, וכן חמשת המושגים הראשונים מחוברת המושגים ארץ-ישראליים.

השלב הפומבי יכלול את מסכתות דמאי, ערלה וחלה, את כל חוברת המושגים, וכן את ההלכות הנוגעות לדיני ערלה מתוך הספר הלכות הארץ, חומר זה מובא בחוברת המושגים.

תאריכים:

מבחן המיון (בשני המסלולים) יתקיים אי"ה החל מיום רביעי ד בטבת מהשעה 20:00 עד יום ראשון ח' בטבת בשעה 8:00.

השלב הפומבי תקיים במהלך חודש שבט, לחידון זה יעלו עד 12 המתמודדים מכל מסלול שצברו את סך הניקוד הגבוה ביותר במבחן המיון.

שלב השלב הפומבי:

תקיים פגישת הכנה מקוונת לפני שלב זה, ההשתתפות בשלב הפומבי כרוכה בהשתתפות בפגישת ההכנה.

1. ביום החידון יתקיים מבחן מקדים בכתב שיקיף את החומר הנדרש.
2. כל המתמודדים שייבחנו במבחן זה יעלו לשלב הפומבי.

חידון 'הארץ ומצוותיה' השלב הפומבי

1. הניקוד מן המבחן המקדים יעמוד לזכות הנבחרים בשלב הסופי.
2. בחידון יערכו מספר סבבי שאלות, כשלכל שלב נוסף יעלו בעלי הניקוד הגבוה ביותר.
3. החידון הפומבי הוא פרונטלי, ומצריך הגעה למקום בזמן ובשעה שיקבעו.

החידונים יתקיימו אי"ה בתחילת חודש שבט, ויתכן כי הוא ישודר באמצעי התקשורת.

פרסים:

מסלול מיטבי הלכת.

מבחן המיון:

- מקומות -12 יזכו למלגה על סך 250 ₪.
- מקומות -11 20 יזכו למנוי שנתי לחוברת אמונת עתיד.

מבחן פומבי

- הפרס הראשון: מלגה על סך 5,000 ₪.
 - הפרס השני: מלגה על סך 4,000 ₪
 - הפרס השלישי: מלגה על סך 3,000 ₪
 - הפרס הרביעי: מלגה על סך 2,000 ₪
 - הפרס החמישי: מלגה על סך 1,000 ₪.
- מקומות 6-10 יקבלו זיכוי בשווי 200 ₪ לרכישת ספרי המכון.

מסלול משפחתי

מבחן מיון:

מקומות 1-10 יזכו למלגה על סך 250 ₪

מבחן פומבי

הפרס הראשון: מלגה על סך 4,000 ₪.

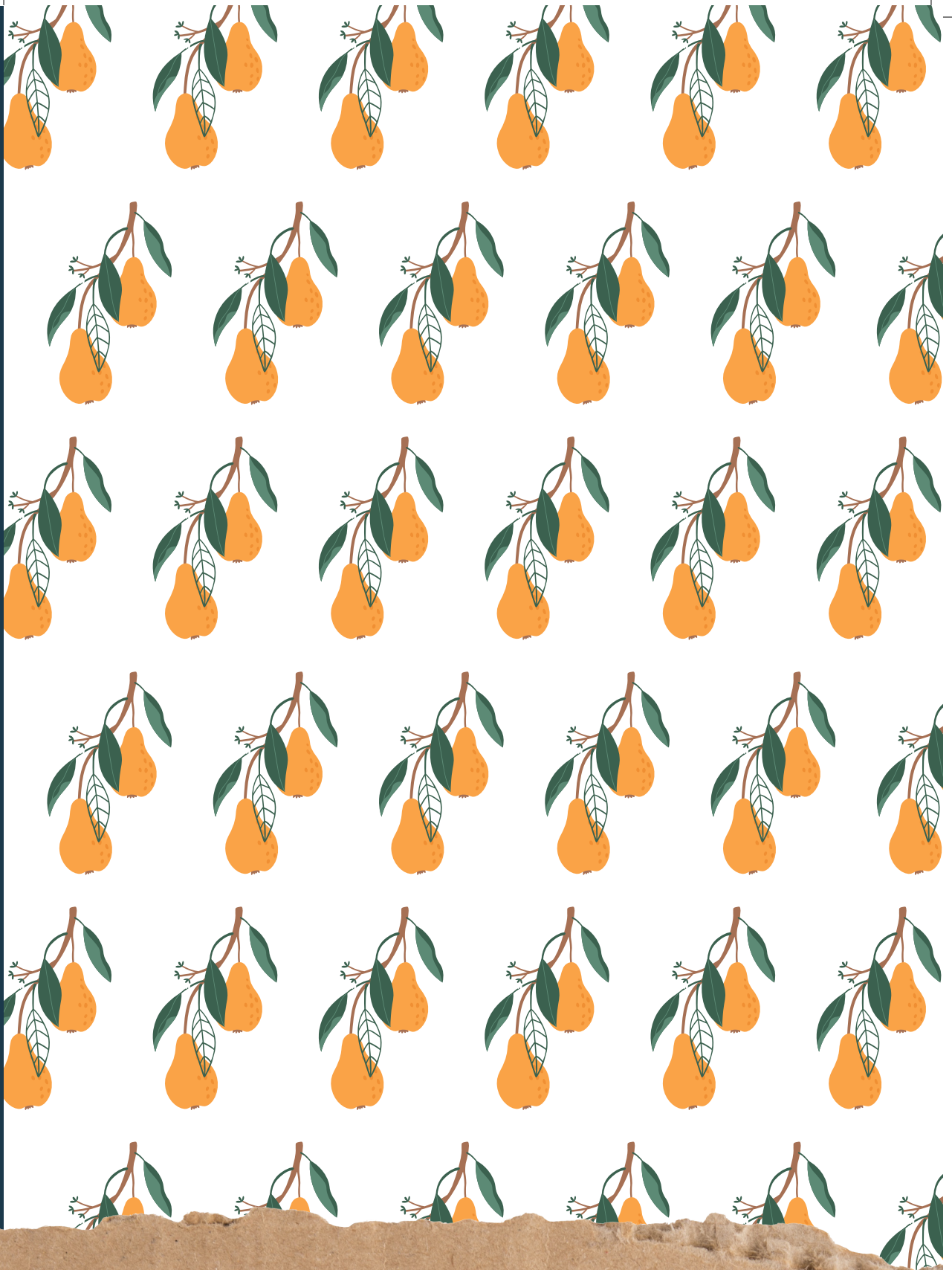
הפרס השני: מלגה על סך 3,000 ₪

הפרס השלישי מלגה על סך 2,000 ₪

הפרס הרביעי: מלגה על סך 1,000 ₪

מקומות 5-10 יקבלו זיכוי בשווי 200 ₪ לרכישת ספרי המכון.







הערבים



אגוז

Juglans regia

הסוג אגוז (*Juglans regia*) מונה 20 מינים שרובם גדלים ביבשת אמריקה מקנדה ועד ארגנטינה, קיימים כ-60 זנים לאגוז.

האגוז שהוזכר בשיר השירים ובחז"ל הוא ללא ספק אגוז המלך משום שמיני אגוזים אחרים הגיעו מאוחר יותר. למשל מוצא אגוז הפקאן הוא בדרום ארצות הברית וגידולו בארץ התחיל רק בשנות החמישים.

אגוז מלך מכונה גם אגוז אנגלי או אגוז קליפורניה. הוא עץ נשיר היכול להתנשא לגובה של עשרים מטר ואף יותר. עצים בוגרים עשויים להגיע למאה שנים ויותר. מקורו של האגוז הוא במרכז אסיה וסין. ממצאים ראשונים של קליפות אגוז מתורבת נמצאו כבר בתקופת הברונזה וככל הנראה העץ בוית כבר אז. הוא נחשב לאחד מגידולי התרבות של העולם העתיק. קליפות אגוזים נמצאו בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בכמה אתרים בארץ.

בישראל גדלים גם פליטי תרבות מעטים.

אגוז המלך הוא עץ פרי גדול, אך משמש גם כעץ נוי. גזע העץ חלק בצבע חום זית בעצים הצעירים, הופך לאפור ומחוספס עם חריצים עמוקים בעץ הבוגר. גזעו עשוי להיות בקוטר של כשני מטרים.

הפריחה חלה באביב. לאחר ההפריה חלק מהפרחים הופכים לפרי שהוא בית גלעין כדורי, בעל קליפה דקה ירוקה – שומר הפרי. בהמשך הגידול השומר משנה צבעו לחום. לקראת

הבשלת הפרי הוא נפתח לארבע קשוות, שמתוכן יוצא האגוז המוכר בעל הקליפה הקשה, הבהירה והמחוספסת. הבשלת הפירות חלה בסוף עונת הקיץ. שומר הפרי הוא עטיפה עבה שצבעה משחיר את הידיים. הפרי נפתח לשתי קשוות, ובתוכו זרע חרוש-קמטים שמראהו כמראה מוח, הפרי עשיר בשומן וחלבונים. העץ נכנס לשלכת בחודשים נובמבר-דצמבר.

בעולם מגדלים כיום כ-3.5 מיליון דונם מטעי אגוז מלך, אלו מניבים כ-850 אלף טון.

הפרי

כאמור מבנהו של האגוז דומה לאגוזים אחרים, יש לו קליפה ירוקה חיצונית (שומר) וקליפה קשה המכסה את הגרעין, קליפה זו מחולקת לארבע מגורות על ידי מחיצה דקה המכונה 'סירה'. לקראת הבשלת הפרי, השומר נסדק ונעשה בהדרגה חום והפרי נושר מהעץ, ניעור העץ יכול להאיץ תהליך זה. הפרדת השומר מהפרי נעשית בדרך כלל במים חמים, 32 – 38 מעלות צלזיוס.

בעבר הרחוק נהגו לקטוף את האגוזים בעוד הקליפה הירוקה החיצונית (השומר) עליהם, לערום אותם בערימות ולהניח להם להתייבש. לאחר הייבוש מקלפים ("מפרקים") מהם את הקליפה החיצונית. לאחר הייבוש שוברים ("מרססים" או "פוצעים") את הקליפה הקשה של האגוז כדי להוציא את הפרי. שבירת האגוזים התבצעה באמצעות קורנס מיוחד.

את האגוזים אוכלים טריים או טחונים המשמשים לאפייה ולבישול. עצת אגוז המלך יפה, קשה ועמידה, ומשמשת לבניית רהיטים ואף מאזניים עדינים ותיבת הקלפי של יום הכיפורים בבית המקדש. מקליפת הגזע, מהפרחים ומהפרי ניתן להכין צבעים צהבהבים-חומים. שמן מהפרי יכול לשמש למאכל ולהברקת רהיטים.

האגוז במקורות

האגוז הוזכר לראשונה בשיר השירים פרק ו פסוק יא: "אל גנת אגוז ירדתי לראות באבי הנחל לראות הפרחה הגפן הנצו הרמנים". מהפסוק עולה כי האגוז היווה חלק מבוסתן ובו מיני צמחים רבים.

האגוז הוזכר במשנה פאה א, ה כעץ שיש חובה להותיר ממנו פאה.

קליפות האגוזים משמשות לצביעה כמובא במשנה שביעית ז, ג, ולכן יש לנהוג קדושת שביעית אף בקליפות. הקליפות אינן מהוות חלק מהפרי, ואינן נאכלות, לכן הרוכש אגוזים בכסף מעשר

שני הקליפות אינן קדושות ו"יוצאות לחולין" כמובא במשנה מעשר שני א, ג, עם זאת יש בהם דין ערלה כמובא במשנה ערלה א, ח. הקליפות חייבות מכיוון שהן נחשבות כטפל לפרי, על פי דרשת חז"ל את הפסוק: "וערלתם ערלתו את פרו" – ש"את" המובא בפסוק מרבה בין השאר גם את הקליפות הטפלות לפרי.

במשנה מעשרות א, ב נחלקו התנאים באשר לשלב הגידול של האגוזים המחייבם בהפרשת תרומות ומעשרות (עונת המעשרות). לדעת תנא קמא "משיעשו מגורה", כלומר מהשלב שבו נעשה רווח בין הגרעין לקליפה העצית – מגורה, ולדעת רבי יהודה "משיעשו קליפה", דהיינו מהשלב שבו נוצרת קליפה קרומית על הגרעין.

בחז"ל הוזכרו כמה זני אגוזים: אגוזי 'פרך', שנקראו כך בשל רכות קליפותיהם הנפרכות בקלות רבה, או על שם מקום גידולם של אגוזים אלה, המקום המשוער הוא הכפר הערבי בית פוריך הסמוך לבדאן, הנושא את שמו של היישוב העברי הקדום פרך.

הסוג השני הוא אגוזים "בינוניים", קליפתם עבה וקשה יותר ועליהם נאמר 'אתה מקיש עליו והוא נשבר'. הסוג השלישי הוא האגוזים "קטרונים" שאף מכות אבן אינן שוברות אותם. ייתכן שאלו הם אגוזי הבר. פליניוס ציין את האגוז הפרסי או המלכותי כזן איכותי שהובא מן המזרח לרומא.

בירושלמי בכלאים א, ד הובא שניסו להרכיב את האגוז על גבי אפרסק כדי לקבל מין שלישי, הדבר היה מבוסס על אמונתם כי כל פרי ניתן להרכיב על כל פרי ובחלק מהמקרים גם ניתן לקבל מין חדש: "תני גוי שהרכיב אגוז על גבי פרסק אף על פי שאין ישראל רשאי לעשות כן נוטל ממנו ייחור והולך ונוטע במקום אחר מה נפק מינהון (מה יוצא מהם) קדריה פרסקיה (אפרסקים שחורים)".

מאחר וגזעו של העץ חלק וגבוה, לדעת רבי שמעון בעל העץ קוטף את הפאה ומחלק לעניים, כמובא במשנה פאה ד, א, מכיוון שעניים עלולים להסתכן כשיטפסו על העץ ויקטפו את הפירות.

האגוזים משמשים בעיקר למאכל לבישול ואפייה, כתוספת לתבשילים ועוגות. פירות האגוז היו משמשים למשחק והיו חביבים על הילדים, רבי עקיבא היה מחלק אגוזים לילדים בערב פסח כדי שישאלו ארבע קושיות.

אגוזי פרך נחשבו לאגוזים חשובים שאינם מתבטלים, כמובא במשנה ערלה ג, ז.

ניתן להפיק שמן מהאגוזים ולהשתמש בו למאור, לדעת חכמים ניתן להשתמש בשמן זה להדלקת נרות שבת כמובא במשנה שבת ב, ב.

האגוז משמש גם כמידה לגבי שיעור אתרוג, לדעת רבי מאיר במשנה סוכה ג, ז שיעור האתרוג הקטן ביותר הוא בגודל אגוז.

במשנה כלים ו, טו הובא שהתינוקות השתמשו באגוז כדי למוד בהם את העפר או שהתקינם לכף מאזניים.

יוסף בן מתתיהו שיבח את האגוזים הגדלים בעמק גינוסר, אף על פי שהם זקוקים לאקלים קר הם צומחים שם היטב. בתוספתא (דמאי א, ט) נאמר שהאגוזים הם בין המאכלים השכיחים בארץ.

במשנה תמיד ב, ג נכתב על סוגי עצים שהיו משתמשים להעלאת אש לשם הקרבת הקורבנות: "כל העצים כשרין למערכה חוץ משל זית ושל גפן, אבל באלו רגילין במרביות של תאנה ושל אגוז ושל עץ שמן". בירושלמי פאה ה, ה הובא שעשרה אגוזים נחשבו למנה כדי שביעה הניתנת לעני בגורן.

עליו הגדולים של האגוז בהיותם מקופלים כעין שפופרת שימשו גם להולכת מים.

במשנה תמיד ב, ג נכתב על סוגי עצים שהיו משתמשים להעלאת אש לשם הקרבת הקורבנות: "כל העצים כשרין למערכה חוץ משל זית ושל גפן, אבל באלו רגילין במרביות של תאנה ושל אגוז ושל עץ שמן". בירושלמי פאה ה, ה הובא שעשרה אגוזים נחשבו למנה כדי שביעה הניתנת לעני בגורן.

עליו הגדולים של האגוז בהיותם מקופלים כעין שפופרת שימשו גם להולכת מים.

קליפת האגוז הירוקה שימשה כצבען לבגדים ולכתיבה. קליפת האגוז שימשה בית קיבול קטן למדידה למשחק, ואף כלי קיבול למאור במקום נר.

היו מעטרים את הסוכה באגוזים, וזורקים אותם לפני החתן והכלה. מן האגוזים הפיקו שמן ששימש למאכל ומאור. פליניוס כתב כי צבע שהופק מקליפת האגוז שימש לצביעת השיער.

סגולות רפואיות:

פרי האגוז עשיר בשומן וחלבונים, יש בו סיבים תזונתיים, ויטמין B6, חומצה פולית, מנגן, נחושת, מגנזיום, זרחן ואבץ. האגוז עשיר בנוגדי חמצון.

בתקופה הקלאסית השתמשו בפרי לטיפול נגד רעלים, ארס בעלי חיים ונשיכות כלבים, לסילוק תולעי מעיים, לטיפול בדלקות פנימיות, בנמק ובהפרשות מוגלתיות. בימי הביניים נמכר האגוז בחנויות מוכרי התרופות וחלקיו שימשו לסילוק תולעי מעיים, לטיפול במחלות פנימיות ובמגוון תחלואים אחרים. בימינו משמש שמן האגוז לחיזוק הגוף, לשיפור מראה הפנים, לחיזוק השיער, וכמרכיב בתרופות רבות.

מעלי האגוז אפשר להכין חליטה שיש לה ערך רפואי ברפואה העממית לטיפול בחוליים שונים, כגון תולעים, דלקות, מחלות עור ועוד. מהפרחים הזכריים מכינים משקה לטיפול בשיעול וסחרחורת. נמצא שתמציות מחלקים שונים של העץ פעילות כנגד מחלת הסרטן.

הרב אליעזר נחום -

החזון נחום

הרב אליעזר ב"ר יעקב נחום נולד בסביבות שנת תכ"ב (1662) בעיר קושטא (קושטנדינא) שהייתה בירת האימפריה העותמאנית באותן שנים. למד תורה מפי רבו, הרב יעקב שטרימר מהעיר קאליש בפולין, שהתיישב בעיר אדרינה (=אדרינופול) בצפון מערב טורקיה, סמוכה לגבול עם בולגריה), והקים בה ישיבה (ר' יעקב אף הוזכר בדברי החיד"א). ר' יעקב היה אחיו של ר' שבתאי בס מחבר הפירוש שפתי חכמים על רש"י. ר' אליעזר היה כמה שנים ר"מ ואב"ד בעיר אדרינה, ולאחר מכן, בשנת תצ"ב (1732) עלה לירושלים, בתחילה ישב בבית המדרש של רבי יעקב פירירא ולאחר פטירת הראשון לציון רבי בנימין מעלי הכהן (בסביבות שנת תצ"ה) הוכתר לראש רבני העיר ולאב בית הדין הן לקהילות הספרדים והן לקהילות האשכנזים, כנציג הקהל כלפי השלטונות העותמאניים. רבי אליעזר היה נשוי פעמיים, הייתה לו בת אחת.

מתלמידיו: החיד"א, הרב שלמה שלם רבן של הערים סופיה ובלגרד, ורבים נוספים.

בסיום פירושו למסכת מידות הוא מתאר את עלייתו לירושלים, ועל כך שהאונייה שהפליג בה הייתה בסכנת טביעה, וכך הוא כותב: "ותהי השלמת המלאכה בעלותי אל הר הקדש ירושלים תובב"א ובלכתי לארץ הקדושה עברו עלינו המים הזדונים והאניה חישבה להישבר והוא יתברך הצילנו החיינו וקיימנו ובכן עת הזמיר הגיע ושמי בראשי החרוזים אסיע:

אזמר בתרועה לפוצה מרעה ומרוח בועה כמו חרש

לחכם הרזים ועושה חזיזים כמו מים עזים נתיבה הוא נותן

ירצה את רחשי כשיר מחלי מושי ומה גם חושי ואך יאמר המתן.

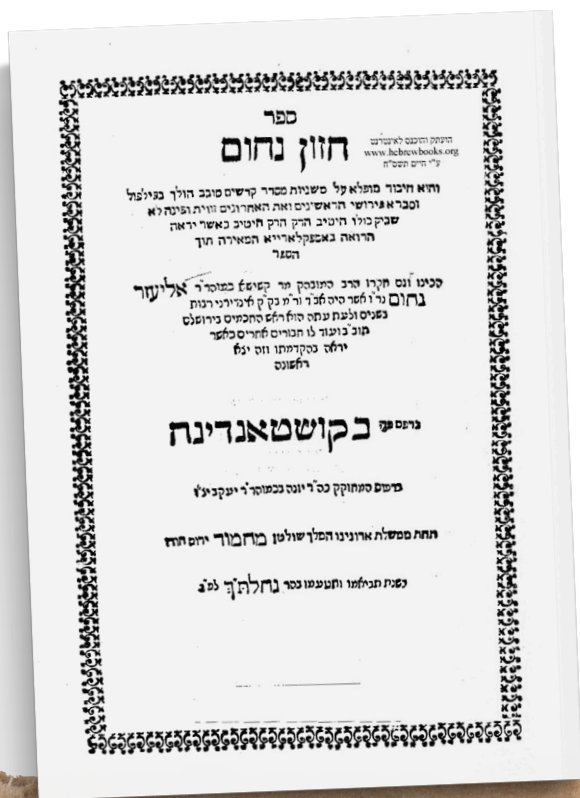
עדי נצח ועד ארון הוא ואני עד, והוא תומך, סועד ובי הוא יתחתן

זכור כי נחנו מה ומאין נדמה ואדם סוף רמה ועתיד ליתן דין

רפא נא את צירי ושלח נא את צירי ובמלאך אכזרי געור בי אל ישטן".

בין ספריו הספר "חזון נחום" שהוא פירוש על שלושה סדרי משנה: זרעים, קדשים וטהרות. הספרים על קדשים וטהרות נדפסו בחייו ואילו הפירוש על סדר זרעים הודפס רק בשנים האחרונות. חיבר ספרים גם על המכילתא, הספרי, רמב"ם, שאלות ותשובות ועוד.

אחד מרבני התקופה מתארו כך: "מורנו ורבנו ר' אליעזר הגדול, אריה דבי עילאי נר ישראל ראש מתא וריש מתיבתא". בין הרבנים שסביבו עימו בבית דינו היה רבי רפאל יצחק זרחיה אזולאי, אביו של החיד"א. החיד"א אף אמר עליו: "ועיני ראו תוקף גדולת תורתו ושקידתו רוב ענותנותו, ועד סוף ימיו ממש כותב פסקים ומפלפל בישיבה והגיע לגבורות", החיד"א אף מרבה להזכירו בספריו. נפטר בירושלים בחודש חשוון שנת תק"ה (1744).





אסימון

אסימון הזכר במשנה במעשר שני א, ב, כחלק מרשימת מטבעות שלא ניתן לחלל עליהם את פירות מעשר שני: אסימון, מטבע שאינו יוצא - מטבע שאינו סחיר, וכן מטבע שאינו ברשותו של האדם.

במסכת עדויות פרק ג משנה ב וכן בתוספתא מעשר שני פרק א הלכה ד הובאה מחלוקת תנאים בדבר; לדעת רבי דוסא ניתן לחלל על אסימון, ולדעת חכמים הדבר לא ניתן, מחלוקת זו לא הובאה במשנה במסכת מעשר שני.

מחלוקתם נסובה סביב הבנת הפסוק העוסק בחילול מעשר שני "וצרת הכסף בידך" (דברים יד, כה), שניתן לחלל את פירות המעשר השני על כסף. לדעת חכמים לא ניתן לחלל על אסימון מכיוון ש"אין לו צורה" והכוונה היא שמדובר במטבע שאינו סחיר, ולדעת רבי דוסא ניתן לצרור אותו ביד, דהיינו ניתן להשתמש בו לצרכים שונים, ניתן להפיק ממנו שווי כספי מסוים, ולכן ניתן לחלל עליו.

בתוספתא אף הובא שאין לחלל מעשר שני על "מטבע מרוד", והכוונה היא שאין לחלל על מטבע שהוטבע בזמן המרד ולאחר שתם המרד אין לו כל שווי כלכלי ולכן אין לחלל על "מעות כזביות" - מעות שהוטבעו בזמן מרד בר כוכבא, ו"מעות ירושלמיות" - מעות שהוטבעו בזמן בית שני או בזמן המרד הגדול, שהרי לאחר חורבן ירושלים ותום המרד מטבעות אלה אינם סחירים.

בדיני מיקח וממכר האסימון נחשב כחפץ - מיטלטלין, ולא כמטבע בעל שווי כספי.

מקורו של השם אסימון הוא ביוונית $\sigma\mu\mu\eta\sigma\acute{\alpha}$ ("א-סִמון"), והכוונה היא שהוא "ללא סימן".

השלב הראשון בהכנת מטבעות מאז ומעולם הוא יצירת הצורה הראשונית שלהם, לאחר מכן מטביעים עליהם את הסימון או האיור המבוקש, ההטבעה נעשית באמצעות מכשירים שונים.

בחפירות שנעשו בירושלים בעיר העליונה שחרבה בחורבן בית שני נמצא באחד הבתים דפוס אבן ליציקת אסימונים ששימשו לטביעת מטבעות וכן אסימונים, ששימשו ככל הנראה לכרטיסי כניסה למוסדות מסוימים, כגון לתיאטרון.

במהלך מרד בר כוכבא רוב המטבעות שהוטבעו בוססו על מטבעות רומאיים ולא על אסימונים חדשים שהוטבעו לאחר מכן.

בזמננו, האסימון שימש אמצעי תשלום שהיה נהוג עבור שימוש בטלפון ציבורי ומחירו התעדכן מעת לעת. משלשלים את האסימון לחריץ מתאים במכשיר הטלפון כדי לבצע שיחה מהמכשיר.



ארבל

העיר ארבל הזכרה לראשונה בהושע פרק י פסוק יד: "וְקָאֵם שְׁאוּן בְּעֶמֶךָ וְכָל-מִבְצָרֶיךָ יוֹשֵׁד כְּשֵׁד שְׁלֹמֹן בֵּית אֲרַבָּאֵל בְּיוֹם מִלְחָמָה אִם עַל-בָּנִים רָטְשָׁה". לפי חלק מהפרשנים בית ארבל המוזכר בפסוק הוא שם מקום.

העיר ארבל הזכרה במשנה כעיר מגוריו של התנא נתאי הארכלי. נתאי הארכלי היה אב בית הדין, בעוד יהושע בן פרחיה היה הנשיא, והם היו הזוג השני בתקופת הזוגות, כמובא בפרקי אבות א, ו. במשנה במסכת חגיגה פרק ב משנה ב הובאה מחלוקתם, כחלק ממחלוקת שבין הנשיאים ובין אבות בית הדין דור אחר דור, האם ניתן לסמוך על הקורבן ביום טוב. לדעת הנשיאים אין לסמוך, ולדעת אבות בית הדין יש לסמוך. במשנה באבות הובאה גם כן מימרתו: "הרחק משכן רע, ואל תתחבר לרשע, ואל תתיאש מן הפורענות".

כאמור, מקובל כי מקום מגוריו של נתאי הוא העיר ארבל. בירושלמי (שביעית ו, ג) מובא כי הארבל היה מקום מגוריו של האמורא אבא בר בנימין, שתלמידי החכמים כגון רבי אבהו הגיעו אליו והורה להם הלכות בדיוני שביעית.

בארבל אף התגורר האמורא הארץ ישראלי מר עוקבא, שהיה תלמידו של רבי יהושע בן לוי.

בתקופת חז"ל שכנו בשטח הבקעה כמה יישובים יהודיים, ובהם כפר חיטיא ומגדל צבעייא.

בתוספתא (פרה פרק יב הלכה טז) הוזכר כוש ייחודי שהיה בארבל, חז"ל דנו לגבי דיני טומאה וטהרה בכוש זה. הכוש הוא כישור, חלק שעליו מלפפים את הסיבים במהלך האריגה.

המימרא המפורסמת ביותר שהוזכרה ביחס לארבל הובאה בירושלמי (ברכות א, א): "רבי חייא רבא ורבי שמעון בן חלפתא הוו מהלכין (היו הולכים) בהדא (בתוך) בקעת ארבל בקריצתה (בהשכמה, באשמורת הבוקר) וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר רבי חייא רבה לרבי שמעון בן חלפתא, בי רבי! כך היא גאולתן של ישראל בתחילה קימעה קימעה כל מה שהיא הולכת

היא רבה והולכת". על בסיס מימרא זו כתב ר' אלעזר הקליר את הפיוט הבא: "בימים ההם ובעת ההיא \ בחודש ראשון הוא חודש ניסן \ אמנם בארבעה עשר בו \ מנחם בן עמיאל (כינוי למשיח) פתאום יבוא \ בבקעת ארבל יצמח טובו \ ובגדי נקם ילבש בחטובו".

בירושלמי (פאה ז, ג) הובא שבזמן המקדש אזור הארבל היה פורה, וניתן היה להפיק מסאה ארבלית אחת של גרעיני חיטה שנזרעה, סאה סולת, סאה קמח, סאה קיבר, סאה מורסן, וסאה קש, ואילו לאחר החורבן סאה אחת שנזרעת אינה מניבה אפילו סאה אחת. במדרש אף הוזכרו בגדים מפשתן שצמח בארבל.

בקינה "איכה ישבה חבצלת השרון", שחברה על ידי רבי אלעזר הקליר, מתוארות משמרות הכהונה. באות ט' מובא כך: "טמאתה הקניפה תבל. ונעלה רב החובל. וענן אבק רגליו קאבל. ואין מתכרבל. בכהני ארבל". בדברי הימים (א כד, יג) מובא כי המשמרת התשיעית היא משמרת ישוע, ולכן קינה זו עוסקת במשמרת ישוע, שהתגוררה אם כן בארבל.

קברים באזור הארבל

בשטח הר ארבל ישנה מערת קברים עתיקה. ישנה מסורת כי בקברים אלו קבורים שת בנו של אדם הראשון, ראובן, שמעון, לוי וכן דינה. הם מוזכרים על ידי שמואל בן שמשון (ערך מסע בארץ ישראל במאה השלוש עשרה) הכותב בחיבורו: "בדרך נמצאים קברי השבטים וקבר דינה אחותם בתוכה, ועל קברה מתנשאת הדס. אין אדם לוקח מאומה מעץ זה, אפילו עלה אחד ממנו", וכן מצויים בו קבריהם של ניתאי הארכלי ורבי זירא.

בקעת ארבל, המצוק, והעיר שבה

העיר ארבל מצויה בבקעת ארבל, בגליל המזרחי מערבית לטבריה, אורכה של הבקעה כשישה ק"מ ממזרח למערב, רוחבה כארבעה ק"מ. היא משתרעת מצפון לכביש 77 ומדרום לנחל ארבל. צורתה של הבקעה היא כשל אוכף, וגובהה נע בין 180 מטר מעל פני הים בצפונה ל-100 מטרים מעל פני הים בדרומה.

בתחום הגן הלאומי עובר נחל ארבל, שאורכו כ-10 קילומטרים, ובו נובעים כמה מעיינות, בהם עין אסעד, עין ניתאי והגדול שבהם – עין ארבל (עין חמאם), השוכן בקרבת היישוב הבדואי ואדי חמאם. בנחל נותרו שרידי טחנות קמח עתיקות ואמות מים. בקרבת עין ניתאי, מעיין קטן הנובע בלב הנחל, נותרו שרידי בוסתנים ובהם עצי רימון ותאנה, עצי הדר וגפנים.

כיום שוכנים בבקעה היישובים ארבל, כפר זיתים, כפר חיטים ומצפה, בצידה המערבי שוכן המתחם הדרוזי נבי שועיב, שמיוחס לפי הדרוזים ליתרו.

מצוק הארבל, הוא הקצה הצפוני של בקעת הארבל, הנמצא בגובה 181 מטר מעל פני הים ו-390 מטרים מעל הכנרת, מתנשא מעל בקעת גינוסר והכינרת. מצוק הארבל הוא סיומה הדרמטי של רמת ארבל המתרוממת במתינות מכיוון דרום-מערב לצפון-מזרח. בציודו הצפוני מתרומם המצוק מעל היישוב הבדואי ואדי חמאם ומול המושבה מגדל בקיר זקוף אחד, ויוצר מראה מרשים ביותר.

מצוק זה הוא בגובה של 400 מ' ללא דרך וללא שביל, ובו מערות גדולות טבעיות שהורחבו על ידי אדם, שכל אחת מהן יכולה להכיל מאות אנשים, בשל כך שימש המקום כמקום מסתור ולחימה בזמן מרידות שונות.

במצוק זה ישנן מעל ל-180 מערות מקלט ובהן שפע של שברי חרסים של סירי בישול, קנקנים, שברי כלי שולחן, ראשי חצים, לולאות לקשירת חבלים, גומחות לנרות שמן ומאגרי מים חצובים, ואף מקוואות טהרה. החוקר ינון שבטיאל ציין כי כדי להתגבר על הקושי הרב בהשגת מים שאינם שאובים הנצרכים למקוואות פעלו מקימי המקוואות בשני אופנים: שניים מהמקוואות נחצבו וטווחו מתחת לנטיפים פעילים במערה, ובשלושה מקוואות אחרים נחצבו תעלות אל מחוץ לקיר הסלע, כדי לאגור את מי הגשמים שירדו במקום. מקוואות כמה מבנים נתגלו גם ממערב לבית הכנסת.

במהלך מרד החשמונאים הגיע המצביא בקיכדס מסוריה, וטבח בתושבי ארבל, כפי שמתואר בספר מקבים א פרק ט: "ויהי כשמוע דימיטריוס את מפלת נקנור וחילו, ויוסף לשלוח את בכיכדס ואת אליקים על ארץ יהודה עם מבחר צבאו אשר עומד תמיד לימינו במערכה. ויסעו וילכו דרך הנגלגל ויחנו על מסילות אשר בארבל וילכדוה, וישפכו שם דם רב".

גם המורדים בהורדוס יצאו מהארבל כמובא במלחמות היהודים א, טז: "הורדוס שלח לפניו שלשה גדודי רגלים ולהקת רוכבים אחת אל כפר ארבל וכעבור ארבעים יום בא שמה עם שארית חילו. אבל האנשים לא פחדו מפני בואו ויצאו לקראתו בכלי נשקם, כי היו מלמדי מלחמה ומרינפש כשוודדים". בקרבות אלה השתמש הורדוס בארגזים שהותאמו למלחמות בהרים. הלוחמים שהתמקמו בתוכם הצטיידו במוטות ארוכים שבקצותיהם ווים כדי לגרור את המסתתרים החוצה ולשומטם לתהומות.

העיר ארבל אף בוצרה בימי המרד הגדול על ידי יוסף בן מתתיהו.

בית הכנסת

בחלקו הצפוני של מושב ארבל נמצאים שרידי יישוב ובהם חורבות בית כנסת קדום שנבנה במרכז היישוב הקדום, בבית הכנסת נמצאו ממצאים המתאימים למבנה בית כנסת מתקופת הבית השני ולאחר מכן, עד התקופה הביזנטית. בית הכנסת נחפר כמה פעמים ב-150 השנים האחרונות.

בית הכנסת חלקו בנוי מאבני גזית וחלקו חצוב בסלע. הכניסה לבית הכנסת היא בצד מזרח, מפתח הכניסה יש ירידה של כמה מדרגות שהובילה את החוקרים להשערה שבשלב ראשון שכן במקום בית כנסת קטן יותר. אורך אולם בית הכנסת כ-18 מטר ורוחבו כ-17 מטר. האולם היה מחולק על ידי כמה טורי עמודים. בצידי האולם ניצבו שורות של ספסלי אבן למתפללים. משקוף הכניסה סותת בחלקו בסלע הטבעי במקום, וחלקו בנוי מאבנים מעוטרות. בצד הדרומי שלו נמצאה גומחה מעוגלת, יש טוענים כי גומחה זו מיועדת לארון קודש ושייכת לתקופה מאוחרת של בית הכנסת – התקופה הביזנטית.

בית הכנסת נבנה במספר שלבים, והוא מצטיין בעושר רב של פריטים אדריכליים מאבן גיר שעוצבו במגוון סגנונות אדריכליים. רוב הממצאים הנראים לעין הם מסוף התקופה הרומית ועד התקופה הערבית הקדומה. כדי לבדל את בית הכנסת מבתי האזור, הוא נבנה בבנייה יבשה מאבני גיר גדולות שבלטו על רקע הבתים שנבנו מבזלת, סלע הבנייה הנפוץ באזור. בית הכנסת נחרב בשריפה במאה השביעית לספירה. חזית המבנה של התקופה הביזנטית שוחזרה, וחלקים נוספים של המבנה מפוזרים במקום.

מסביב למבנה נמצאה באר בנויה אבני בזלת. בסלע שקועים שרידי קברים, סרקופגים וגת.





אִשְׁתַּמוּעַ

העיר אשתמוע הוזכרה בספר יהושע כא, יג-יד כאחת מהערים מנחלת יהודה שניתנה לכוהנים: "ולבני אהרן הכהן נתנו... ואת יתר ואת מגרשה ואת אשתמע ואת מגרשה". אשתמוע אף הוזכרה בימי דוד, בספר שמואל א, פרק ל, פסוק כח כאחת מהערים שישבו שם מבני שבט יהודה, שדוד חילק להם מהשלל שאותו הוא לקח מעמלק לאחר שכבשו את צקלג.

השם אשתמוע הוזכר בדברי הימים א פרק ד פסוקים ז וט כשמות אנשים, כאחד מצאצאיו של קלב בן יפונה וכן כ"אשתמוע המעכתי".

העיר מוזכרת אף בתקופות מאוחרות יותר. בירושלמי נדרים נ, ו מופיע "ר' יסא אזל לגבי חסא דאשתמוע". בספרו של אוסביוס מובא שאשתמוע הוא "כפר גדול מאוד של יהודים בדרומא", ומסתבר שהאזור כולו היה מיושב באופן אינטנסיבי בזמן בית שני ואף לאחר חורבן בית שני.

במאה ה-12 הוקמה במקום מצודה צלבנית, שהייתה חלק ממערך ההגנה על הדרך לעבר הירדן.

סְמוּעַ-אִשְׁתַּמוּעַ

בדומה לערים רבות בארץ בכלל, ובדרום הר חברון בפרט, ששמות הישובים היהודיים השתמרו בשם הערבי של המקום, השם אשתמוע השתמר בשם הכפר סמוע שבדרום הר חברון, והוא זוהה כך לראשונה כבר במאה ה-19. בדומה לעיר 'יוטה' שהשתמרה בשם 'יטא', חלחול (שהוזכרה ביהושע טו, נח), אל-כרמל, ועוד.

הכפר הערבי סמוע שוכן כ-15 ק"מ מדרום לחברון בגובה 720 מטר מעל פני הים, בכפר נמצאו שרידים ארכיאולוגיים רבים, מתקופות היישוב היהודי במקום. בפתחי בתים אחדים אף נמצאו חריצי מזוזות.

בית הכנסת באשתמוע

בשנת תרצ"ד (1934) סיירו בסמוע במקום חוקרים מהאוניברסיטה העברית, וזיהו במקום שרידי בית הכנסת, וכן מטמון מטבעות גדול.

בית הכנסת הוא בצורת מלבן רחב, כיוונו ממזרח למערב, שטחו הפנימי הוא 10X20 מטר, בכניסה לבית הכנסת היה מבוא, שרצפתו הייתה מעוטרת בפסיפס צבעוני ששרדו ממנו רק ציור של עץ בחמישה צבעים, דגמים גאומטריים וכתובת הקדשה בארמית ראה להלן. ראוי לציין כי הקיר המערבי של בית הכנסת שרד וגובהו הוא כשמונה מטרים!

מוקד בית הכנסת היה בקיר הצפוני הפונה לירושלים. נמצאות בו גומחה מרכזית ששימשה לארון הקודש ומצדדיה שתי גומחות קטנות ששימשו כנראה למנורות. לפני הגומחה המרכזית בולטת מן הקיר בימה ובמרכזה היה כנראה טור מדרגות שעלו בהן אל ארון הקודש.

בבית כנסת זה נמצא גם כן פתח בית הכנסת בצד מזרח, דבר שאופייני יותר לבתי כנסת בדרום הארץ.

כאמור, בבית הכנסת התגלתה כתובת פסיפס וכתוב בה:

דכיר לטב לעזר כהנ

ובוני דיהב חד טרי סין

מן פעל

ככל הנראה כתובת זו משבחת את אחד הכוהנים ובניו שנידבו מכספם לצורך בניין בית הכנסת.

בית הכנסת מתוארך לתקופת המשנה, לא ברור מתי חרב.

מבית הכנסת נלקחו פריטי אדריכלות רבים, משקופים, תבליט מנורה וכדומה, שהשתמשו בהם גם לשימושים משניים בבתי הכפר, חלקם הועברו למוזיאון רוקפלר ולבית ספר שדה בכפר עציון.

פעולת סמוע

בשנת תשכ"ו, כתגובה לפעולות חבלה שנעשו כנגדנו, פשט צה"ל על הכפר בפעולת תגמול. בפעולה פוצצו עשרות בתים, לירדנים היו 18 הרוגים, ולכוחותינו הרוג אחד - מפקד גדוד צנחנים סא"ל יואב שחם הי"ד, פקודיו הקימו לזכרו את המושב גבעת יואב ברמת הגולן.



דילול

בחז"ל הזכירו שני סוגי דילול: עקירת חלק מהעצים במטע, ודילול הפירות שעל העץ. המשנה בשביעית ד, ד דנה בעקירה חלקית של העצים במטע, ואילו דילול הפירות נידון שם במשנה י.

אחת השאלות המרכזיות שאיתן מתמודדים החקלאים כמעט מאז ימי ראשית החקלאות היא כיצד ניתן לנצל את משאבי הקרקע באופן המיטבי ביותר, ויש להביא בחשבון נתונים רבים כדי להכריע בכך. לעיתים קרובות ישנם שיקולים שסותרים זה את זה. למשל: כל עץ זקוק לגישה טובה של קרני השמש לכל חלקיו, כדי לבצע הטמעה (פוטוסינתזה) מיטבית, ולשם כך יש לטעת את העצים במרווחים גדולים. מצד אחר, מרווח גדול מדי יגרום למיעוט עצים ולמיעוט תנובה, דבר שיפגע ברווחיותו של המטע. פעמים רבות אף נדרש לטעת את המטע במרווחים גדולים כדי למנוע הדבקה של העצים במחלות, ולשם נוחות הטיפול בהם. בדיני הכרם אנו מוצאים למשל שכרם שנטוע בצפיפות רבה (במרחקים הקטנים מארבע אמות בין עץ לעץ) אינו יכול להתפתח כראוי, ונחלקו התנאים אם ניתן להגדירו ככרם, או שהגפנים הנטועות במרכז הכרם "כאילו אינן", שעומדות להיעקר.

המרווח הבסיסי שהובא בחז"ל ביחס לדיני הרחקות שונים, או אפשרויות קיום המטע, הוא "כדי בקר וכליו", כלומר שתהיה אפשרות לחרוש את הקרקע בין העצים, וכן "כדי אורה וסלו", כלומר שהפועל הקוטף את הפרי יוכל לעבור בצורה נוחה בין העצים.

ככלל, ניתן לחלק את הצמח לשני חלקים מרכזיים: החלק העילי כולל את הגזע, הענפים ועלים, והוא אחראי על יצירת הסוכרים והטמעתם בצמח, ועל רבייתו ביצירת פרחים ופירות. החלק התחתון כולל את מערכת השורשים, והוא מתחיל מ"צוואר השורש". תפקידו לספק לצמח מים ומינרלים מהקרקע, ולעגן את הצמח למקומו. גם במקרה שבו חותכים את החלק העילי, החלק התחתון בחלק מהעצים ממשיך לחיות כל עוד יש בו סוכרים שהתקבלו מהחלק העילי. כדי שיהיה ניתן לזרוע בקרקע שהיו בה עצים, לא די בחיתוך הגזע, אלא יש לעקור את השורשים, ובכך לאפשר למחרשה לעבור בנוחות בקרקע, ולאפשר לשורשי הצמחים החדשים להתפתח בה כראוי. ישנם מקרים שבהם אף רקמת השורש יכולה להתמיין וליצור צמח חדש, ולכן תמיד יעדיף החקלאי שלא יהיו שורשים בקרקע, ובכך הוא יודא כי הגידול הקודם הושמד לחלוטין.

כאמור, המשנה בשביעית בפרק ד משנה ד עוסקת בעקירת חלק מהעצים הקיימים במטע. עקירת עץ אחד או שניים מתוך כמות גדולה של עצים נקראת 'מדל', ועקירת כמות גדולה יותר של עצים – שלושה ויותר – נקראת 'מחליק'. נחלקו התנאים אם מותר בשמיטה לעקור את העץ יחד עם שורשיו (ישרש), או שמא מותר רק לחתוך את העץ (יגום) אך לא להוציאו עם שורשיו. במקרה שהבעלים מעוניין לעקור יותר משלושה עצים בשמיטה, לכל הדעות מותר רק לקצצם ולא להוציאם עם שורשיהם.

הוצאת העצים עם שורשיהם נראית כעבודת הקרקע וכתיקון השדה. נחלקו התנאים מאיזה שלב יש לחשוש לכך: האם גם בהוצאת עץ יחיד, או שמא יש לחשוש לכך רק מהוצאת שלושה עצים ומעלה, מכיוון שמדובר בשטח גדול. בפרשנים הובא שמטרת דילול העצים היא לשפר את תנאי הגידול של העצים הנותרים, שיתעבו, כדי שיקבלו יותר מים. לעיתים יש חקלאים הנוטעים מלכתחילה בצפיפות רבה יותר כדי להפיק יותר פרי לכל יחידת שטח, ולאחר שהעצים גדלים ומתפתחים הם מדללים ועוקרים את חלקם, כדי שיהיה ביניהם מרווח גדול יותר. יש הסוברים שניתן לדלל את העצים רק כשמעוניינים להשתמש בענפים לצורכי הסקה וכדומה.

במשנה י בפרק ד המשנה דנה כאמור בדילול הפרי. ללא דילול הפרי בשלבים המוקדמים של גידולו, בעצים רבים לא יהיה ניתן לקבל פירות סחירים שניתן לשווקם אף במסגרת אוצר בית דין; כמות פרי רבה על העץ גורמת לכך שחלק ניכר מהפירות יהיו קטנים באופן ניכר מגודלם הרגיל בכל שנה, גם אם יגיעו להבשלה. כמו כן העץ עלול להיפגע ולהינזק מעודף הפרי, וענפים עלולים להישבר, מאידך גיסא בדילול הפרי מפסידים פירות שביעית. הפוסקים דנו באופן הדילול האפשרי, ראה בהרחבה בהנחיות שנכתבו במדריכים השונים לשנת השמיטה.

ישנן שיטות מספר לדילול הפרי:

- גיזום חלק מהענפים.
- דילול חלק מכפתורי הפריחה (הניצן שמתמייין לפרח).
- דילול חלק מהפרחים.
- דילול חלק מהחנטים.
- הדילול מתבצע בשלוש דרכים:
- דילול ידני – המדלל עובר בין השורות, ובעזרת כפפה או מזמרה מבצע את הפעולות הנדרשות.
- דילול מכני – בעזרת מכונה שמחוברים אליה מאות מקלות פלסטיק המכים על העץ ומורידים חלק ניכר מהפרחים.
- דילול כימי – באמצעות ריסוס חומר על ענפי העץ שגורם לנשירת הפרחים או הפירות.



זיתים הנכבשים / מרירות הזית והתקנתו לאכילה

פרי הזית הוא פרי מר, הרכיבים האחראים לטעם המר של הזית הם פוליפנולים (תרכובות אורגניות שמקורן מהצומח) שונים התורמים לטעם מר, עפיצות הפרי וכן עמידות בפני חמצון.

בין התרכובות המרכזיות האחראיות לטעמו המר של הזית נמצא האולאורופין (Oleuropein) תרכובת מסיסה במים, תרכובת ייחודית הקיימת רק בזית ולא בפירות אחרים. השפעתה של תרכובת זו על מרירותו של הפרי היא בעיקר בשלבי הגידול הראשוניים שלו, והיא הולכת ופוחתת עם התקדמות הבשלתו של הפרי ככל שאחוז המים בפרי הולך ופוחת, תרכובת זו מצויה גם בעלי הזית.

ישנן כמה דרכים לבטל את השפעתו של האולאורופין בפרי.

1. כבישת הפרי במלח, המלח גורם להוצאת המים מהפרי, וביחד עימם מופרש גם האולאורופין.
2. מעיכת הפרי או ריסוקו, הכנסתו לתוך מים, והחלפת המים בכל יום למשך שבוע. במהלך השריה זו האולאורופין מופרש מהפרי ביחד עם תרכובות נוספות המסיסות במים.
3. הכנסת הפרי לתוך סודה קאוסטית NaOH – תרכובת בסיסית.

פעולות ההמלחה והפציעה הזכרו גם אצל פליניוס ולדבריו השיטה הטובה ביותר לשמר זיתים היא למלוח אותם במלח חריף או לפצוע את הפרי ולשמרו בתוך שמן.

פעולות המלחת הזיתים או פציעתם כדי לתקנם לאכילה הוזכרה בחז"ל בכמה משניות:

בשביעית (פרק ד משנה ט) כשהזיתים צוברים רביעית שמן (86/120 סמ"ק) מסאת זיתים (8.3/14.3 ליטר) ניתן לפצעם ולאכלם בשדה.

חיוב מעשרות בנטילת זיתים מן המעטן והמלחתם כמובא במשנה מעשרות ד, ג ראה בערך מעטן בחוברת זו.

המשנה טהרות ט, ה-ו דנה בשלב קבלת הטומאה בזיתים שהונחו כדי להמליחם.

בדברי חז"ל הוזכרו כמה פעולות שמטרתן להתפטר ממרירות הזיתים:

פציעה: הפציעה היא עשיית סדקים בפצעים, מעין פציעות. מטרת פציעת הזיתים היא "למתק את המרירות" ולהוציא השרף וזו פעולה רגילה הנעשית בזיתי מאכל. כתוצאה מפציעת הזיתים יצא מהם נוזל.

מליחה: לעיתים הניחו את הזיתים על הגג כדי לייבשם או לרככם, במהלך הנחה זו הזיתים התבקעו, ומלחו אותם לצורך אכילתם או שביקעו את הזיתים בצורה יזומה כדי "לקבל את המלח". מטרת השטיחה על הגג היא "למתקן ולסופתן במלח ולאוכלן גרגר גרגר".

אפשרויות נוספות: שימורם ביון, חומץ או במים, בישולם בתוך יורה. ניתן אף להכניס את הזיתים לכלי עגול "ומתחממים ונעצרים מאליהן ונעשים כגלוסקים מגולגלים כמו ביצה מגולגלת שנתחממו".

כאמור, מטרת הכבישה היא להוציא את האולאורופין ביחד עם המים שבפרי. נוזלים אלו נקראים מוחל, נחלקו התנאים באיזה מקרה מוחל זה מכשיר את הזיתים לקבלת טומאה.

כבישת הזיתים היא על פי רוב ללא העלים, ואם הם נכבשו עם העלים הדבר נעשה מסיבות מסחריות כדי להראות את רעננותם, ולא בהכרח כדי להתקין את העלים לאכילה, לכן אם נגע שרץ בעלים הזיתים אינם מקבלים טומאה.

פציעת הזיתים לצורך הוצאת השרף (נטילת המרירות) אינה מחייבת במעשרות, אף סחיטה ישירות על גבי הגוף אינה מחייבת במעשרות, אך אם האדם סחט לתוך ידו סחיטה זו מחייבת במעשרות.

הזיתים נחשבים כאוכל עד טחינתם או סחיטתם, זית שהיה בבית הבד אבל לא נטחן נשאר דינו כאוכל.

זנוח

זנוח הוזכרה במשנה במנחות פרק ח משנה א כמקום שהחיטים שהובאו ממנו היו חיטים "מן המובחר" ששימשו לצרוך המנחות במקדש: "כל קרבנות הצבור והיחיד באים מן הארץ ומחוצה לארץ... וכולן אינן באים אלא מן המובחר ואיזהו מובחר מכמס ומזוניחה אלפא לסולת". הגרסה הנדפסת כאן היא אמנם מזוניחה, אך יש שגורסים זנוחה, זוניחה, זטחא, וכן זו לחה.

העיר זנוח הוזכרה פעמיים בספר יהושע, פעם אחת בפרק טו פסוק לד כחלק מהערים אשר בשפלה, ופעם שנייה בהמשך הפרק בפסוק נו כחלק מהערים בהר חברון.

זנוח שבהר ישבה על גבול המדבר ממזרח לחברון, באזור שתבואתו דלה, על כן יש לשער שהמשנה נתכוונה לזנוח שבשפלה, שהיא מבורכת בתבואת השדה.

עיר זו הוזכרה גם בתחילת ימי בית שני. בספר נחמיה ג, יג נכתב שיושבי זנוח בנו את שער הגיא "ויעמידו דלתתיו מנעליו ובריחיו ואלף אמה בחומה עד שער השפות", וכן ברשימת הערים שבהן ישבו מבני יהודה בחזרתם לארץ כמובא בנחמיה יא, ל: "זנח עדלם וחצריהם". זנוח הוזכרה גם בדברי הימים א ד, יח: "ואשתו היהדיה ילדה את ירד אבי גדור ואת חבר אבי שוכו ואת יקותיאל אבי זנוח ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד". חז"ל דרשו פסוק זה על משה, זנוח - "שהזניח עוונותיהם של ישראל".

השם זנוח השתמר ככל הנראה בשם ח'רבת זנוע בשפלת יהודה, כחמישה ק"מ דרומית לבית שמש. בסקר ארכיאולוגי שנערך במקום בשנת 2003 (פורסם ב-2008), נמצא כי האתר היה מיושב בתקופות רבות החל מהתקופה הניאוליתית, באתר נמצאו 77 ממצאים ביניהם חורבות מבנים, מערות קבורה, מתקנים חקלאיים חצובים בסלע, קולומבריום, כבשן סיד, בורות מים, טרסות ושרידי דרכים עתיקות, חרסים רבים, בית בד, נתות, בודדות (מתקנים קטנים לכתישת זיתים), מחצבות, מערות מגורים, ועוד. במדרונות הגבעות נראים קירות רבים של מדרגות עיבוד וקירות תמך המפרידים בין חלקות חקלאיות.

בזמן התלמוד התגורר בארץ סופר בשם אוסביוס, הוא ערך ספר ששמו אונומסטיקון של אוסביוס, בספר זה הוא סוקר את היישובים בארץ. הוא מזכיר את העיר זנוח: "זנוח במטה יהודה, והיום יש כפר בגבול בית גוברין, בלכתך ירושלימה נקרא זנוחא".

כיום זנוח הוא מושב הסמוך לבית שמש, כחלק מהמועצה האזורית מטה יהודה. המושב הוקם בי' באב תש"י.



זני חיטים

ההבחנה בין זני חיטים הוזכרה בכמה משניות: בתרומות ב, ד הוזכר ש"כל מין חיטים אחד הוא", שכל מיני החיטים הם אחד ואפשר להפריש ממין על חברו (משמע שיש כמה מינים). המשנה בפאה ב, ה דנה באופנים שונים של השארת פאה בשדה, כשיש שם כמה זני חיטים, מתי ניתן להותיר פאה אחת מכל השדה, ומתי יש להותיר פאה מכל מין בפני עצמו, והדבר תלוי באופן הקצירה ומטרתה. בדיני מיקח וממכר הובא בגמרא במסכת בבא בתרא דף פג, עמוד א, שאם יש שינוי מהותי בחפץ שסוכם עליו בהליך המכירה, יכול כל אחד מהצדדים לבטל את המקח, לכן במקרים של חיטה שחמתית או אגרון, שהם שני שמות שונים של חיטים, ויש שוני משמעותי מבחינת המראה והאיכות, הם נחשבים כשני מינים, ולכן יכול כל אחד מהצדדים לבטל את המיקח, ראה פירוט להלן.

הסוג חיטה כולל שלוש קבוצות מינים, הנבדלות זו מזו במספר הכרומוזומים:

1. חיטה חד גרגרית *Triticum monococcum* הכוללת מיני בר ומיני תרבות, אשר לכולם 14 כרומוזומים. במינים אלו מבשיל רק גרגר אחד בכל אחת מהשיבוליות המרכיבות את השיבולת, אחד ממיני התרבות המוכרים של חיטה זו הוא חיטת אינקורן *Einkoren wheat*.
2. חיטה דו גרגרית *Triticum dicoccum* הכוללת מינים שלהם 28 כרומוזומים, בקבוצה זו מבשילים בכל שיבולית בדרך כלל שני גרגרים, חיטה זו היא אם החיטה. לקבוצה זו שייכת גם חיטת דורום *Triticum durum* שמיועדת בעיקר למוצרי מזון שאינם דורשים תפיחה רבה בעת הכנתם, כגון אטריות וכן חיטת אמר *Emmer wheat*.
3. חיטת הלחם הכוללת מיני תרבות בלבד שלהם 42 כרומוזומים, כגון חיטה רכה: *Triticum aestivum*, שמיועדת בעיקר למוצרי מזון הזקוקים לתפיחה משמעותית בעת הכנתם, כגון לחם לסוגיו.

לחיטה יש כמה תת-מינים כגון חיטת הספלטה *Triticum spelta* שמקובלת כיום כ'כוסמין' מבחינה מסחרית, חיטת ח'וראסאן, כמות, ועוד.

העלייה בכמות הכרומוזומים נבעה מהכלאות טבעיות בין מינים שונים ממשפחת הדגניים; בן חיטה קטוע *Aegilops speltoides* ובן חיטה פרוע *Aegilops speltoides*.

מתוך מינים אלו ישנם כיום אלפי קווים שונים המיועדים למטרות שונות. ישנן חיטים המיועדות להזנת בעלי חיים ויש המיועדות למאכל אדם, אף בתוך מאכל אדם ישנם פיתוחים ייעודיים למוצרים שונים, לחם, פסטות, פיתות, מאפים רכים, ועוד. אחד המדדים המרכזיים בהבדלי האיכות נובעים מרמת חלבוני הגלוטן (גלוטנין וגליאדין) בתוך הגרעין, ומאיכותם. ישנם גורמים שונים המשפיעים על צבירת חלבוני הגלוטן במהלך גידול החיטה, כגון אקלים (טמפרטורה, כמות המשקעים ורציפותם), מזיקים, רמת המינרלים בקרקע, ועוד.

זני חיטים בארץ

ממחקר שנעשה בשנים האחרונות מטעם מכוון וולקני, שעוסק בשימור וטיפוח הזנים המקומיים שגודלו בארץ מזה מאות בשנים, עלה כי באזורנו ישנם כ-900-1000 מינים שונים של חיטה, כשכ-75% לערך מהם הם מיני חיטה קשה *T. durum* (690), 20% הם חיטה רכה *T. aestivum* (126), 3% חיטה דו גרגרית *T. dicoccum* (26) והשאר הם ממינים שונים, כגון חיטת הספלטה, חד גרגרית, ועוד (*T. spelta*, *T. polonicum*, *T. compactum*, *T. monococcum*, *T. turgidum*). בין הזנים המקומיים ניתן למצוא זן "חורני", "נורסי", "האטי", ועוד.

זני חיטים במקרא ובהז"ל

ביחזקאל (כז, יז) הוזכרו חיטי מנית, ומדובר במקום שגדלו בו חיטים יפות, על פסוק זה דרשו חז"ל שיש בחיטה שישים מינים, או אף חמש מאות מינים.

בחז"ל הוזכרו כמה זני חיטים:

חיטים שזוהו על פי צבען: שחמתית (חיטים בגוון אדום), אגורי/ אגודי/ אגירון (חיטים בגוון לבן) וחיטים צהובות יש ביניהן הבדלי איכות; מהחיטים השחמתיות ניתן להפיק קמח בכמות גדולה יותר, ומהחיטים הלבנות ניתן להפיק פת באיכות גבוהה יותר. ייתכן שחיטה שחמתית היא חיטה לבנה שהתאדמה מחמת השמש. אף כיום ישנם זנים בעלי גוון לבן וישנם זנים בעלי גוון זהוב, בדומה לשחמתית והאגורי שהוזכרו בחז"ל.

חיטים שזוהו על פי מקום גידולן: חיטי קורדנייתא שהובאו מאזור הרי אררט, וגודלו במדבר, חיטים אלו היו קשות, אולי מזני החיטה הקשה *Triticum durum*, וככל הנראה לא החמיצו על

נקלה, או שאף על פי שהחמיצו הן התייבשו אחר כך ולא ניתן לזהות שהחמיצו, או שהחמיצו רק כ"חמץ נוקשה", ובכל זאת אם הן הורטבו במים לפני הפסח הן הוגדרו כחמץ. חיטים ארבליות שבאו מהארבל, וחיטים מדיות שהגיעו ממדי. החיטים הגדלות בכרזיים ובכפר אחים נחשבות לחיטים איכותיות, אך בשל מרחקן מירושלים לא הביאו מהן חיטים למנחות. חיטים איכותיות הגיעו מ"מכמם", "עפריים" בבקעה, "ברחיים", "כפר אחוס", "זנוח" – מקומות הסמוכים לירושלים.

חיטים שזוהו על פי גודלן: זנים בעלי גרגרים גדולים וזנים בעלי גרגרים קטנים.

מבין חמשת מיני דגן הכוסמין נחשבים כמין חיטים. ומדובר ב"חיטה מדברית" שממוצעת בין חיטה לשעורה.



חריע

החריע הוזכר במשנה כלאים פרק ב משנה ח כצמח שאין לזרוע סמוך לשדה תבואה, אבל ניתן לזרועו סמוך לשדה ירקות.

ההבדל בין שדה תבואה לשדה ירק הוא באילו מקרים יש לחשוש שזריעת החריע נעשתה על ידי בעל הבית והוא מעוניין בקיומו, ובאיזה מקרה אין חוששים לכך.

ישנם בראשונים הסברים הפוכים לגבי טעם האיסור. לדעת הרמב"ם בפירוש המשנה, החריע מזיק לתבואה, ואם הוא זרוע שם כנראה בעל הבית זרע והוא מעוניין באיסור, לעומת ירקות שאינם מושפעים לרעה מהחריע, ולכן אם הם זרועים שם כנראה מדובר בחריע של אדם אחר. ולדעת הרא"ש ודעימיה החריע אינו מזיק לתבואה ולכן אין לזרועו בשל הרצון של בעל הבית בצמח זה, אך הוא מזיק לירקות ולכן אין דעתו לקיימם שם, ולכן אין מראית העין של איסור ש"כל הרואה יאמר שלא ניחא לו".

במשנה עוקצין ג, ה ובירושלמי חגיגה ג, ד הוזכרו חלות חריע, נחלקו התנאים אם מותר לקחתן בכסף מעשר שני, ואם הן מיטמאות טומאת אוכלים = נחשבות כאוכל. דעתו של רבי עקיבא היא ייחודית במחלוקת זו, שכן לדעתו ניתן לרכוש את חלות החריע בכסף מעשר שני, אך אינן מיטמאות טומאת אוכלין. רבי יוחנן חולק עליו שלא ניתן להפריד בין הדברים, ואם ניתן ללקחן בכסף מעשר שני, הן מיטמאות טומאת אוכלין.

חלות חריע הן המצעית שעל גביה מצויים הפרחים. לדברי הרמב"ם בפירוש המשנה בעוקצין חלות החריע הן כיכרות ה"קרטם" והוא "שמוציאין את אמצעיתו ושוחקין אותו ועושין ממנו ככרות ומשתמשין בהן בתבשילין".

זיהוי הצמח

הרמב"ם בפירוש המשנה זיהה את החריע כ"אל-עצפר", הר"ש והרא"ש מזהים אותו עפ"י הירושלמי כ"מוריקא", הרע"ב זיהה אותו כ"כרכום יערי" והוסיף שקורין לו בערבי אלקורטום, התפארת ישראל מזהה אותו כזעפרן בר (ווילדער זאפראן).

רש"י בברכות לח, א מבאר שהקורטמי הוא כרכום, שכותשים אותו ונותנין בו יין ושותים. בגמרא בבלי שבת קי, א מובא שזיתום המצרי, שמשמש לרפואה, אחד ממרכיביו הוא קורטמי.

לדעת רוב הפרשנים והחוקרים החריע מזוהה כקורטם הצבעים *Carthamus tinctorius*, מין תרבותי של קורטם מכחיל (*Carthamus glaucus*) ממשפחת המורכבים. מין זה שימש למאכל, להפקת צבע, וכן לרפואה. פליניוס מתאר שצמח זה משמש במצרים לצורכי שמן ומאכל לבעלי חיים והוא מוגדר כ"זעפרן מזויף". כיום מגדלים אותו במספר מקומות בעולם, בעיקר לצורך שמנו- שמן חריע. היבול העולמי של זרעי חריע בשנת 2020 היה כ-650,000 טון, לפני כשישים שנה הופקו בארץ 700 טון של חריע, ואילו כיום לא מדובר בנידול מסחרי.

הקורטם משמש כיום כאמור לשמן וכן כמאכל לעופות (בעיקר לתוכים). בדומה לצמחים רבים ממשפחת המורכבים, הפרח של צמח זה נקרא "קרקפת" ולמעשה מדובר במצעית שבה נתונים פרחים רבים זה בצד זה.



רבי יהודה בן בתירא

רבי יהודה בן בתירא הוזכר בכמה משניות בסדר זרעים. במסכת פאה ג, ו מובאת דעתו לגבי גודל הקרקע המינימלי המתחייב בפאה, ולשיטתו שיעור הקרקע הוא כדי "לקצור ולשנות" והוא במשנה שהלכה כדבריו.

במשנה ביכורים א, ו הובאה דעתו שאדם שמביא ביכורים לאחר סוכות עד חג החנוכה יכול להביא את הביכורים ואף לקרוא את פרשת מקרא הביכורים.

רבי יהודה בן בתירא התגורר בציבין. העיר נציבין מצויה בדרום מזרח טורקיה סמוך לגבולות סוריה ועיראק (בבל בזמן חז"ל, בעיר ובאזור התגוררו יהודים עד קום המדינה, בעיר מצוי קבר שמיוחס לרבי יהודה בן בתירא, שאף הערבים מייחסים לו קדושה.

סמוך לקברו של רשב"י במירון מצוי גם כן קבר שמיוחס לרבי יהודה בן בתירא, וייתכן שמדובר אכן בשני תנאים שונים, או שאלו שתי מסורות נפרדות על אותו תנא

ממקורות שונים עולה כי היה בן דורו של רבי עקיבא, כמובא בגמרא בשבת צו עמוד ב: "תנו רבנן: מקושש זה צלפחד, וכן הוא אומר ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש וגו' ולהלן הוא אומר אבינו מת במדבר, מה להלן צלפחד, אף כאן צלפחד, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: עקיבא, בין כך ובין כך אתה עתיד ליתן את הדין. אם כדברך, התורה כיסתה ואתה מגלה אותה! ואם לאו – אתה מוציא לעז על אותו צדיק".

מאידך ניסא מובן מגמרא אחרת שהיה כבר בזמן הבית כמובא במסכת פסחים דף ג, עמוד ב: (מתורגם) אותו גוי ארמי שהיה עולה לבית המקדש בערב פסח, ואכל מבשר קורבן הפסחים בירושלים. וכשחזר לעירו היה מתרברב, ואמר: כתוב בתורה "כל בן נכר לא יאכל בו" – מקורבן הפסח. ועוד נאמר על הפסח "כל ערל לא יאכל בו". ואני אף שערל וכן ניכר אני, אכלתי מהחלק המשובח ביותר של הפסח! אמר לו רבי יהודה בן בתירא: וכי נותנים לך לאכול מאליה של הפסח, שהוא הבשר השמן ביותר שבו? והרי לא נתנו לך אלא מן הכחוש שבבשר הפסח! אמר לו הנוכרי: אכן, לא נתנו לי מן האליה. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: בפעם הבאה כשתעלה לירושלים אמור להם: האכילוני מאליה.

ונתכוון רבי יהודה בן בתירא להכשילו בכך. שהרי האליה קרבה על גבי המזבח, ואסורה באכילה. ומתוך שיקש לאכול ממנה יתגלה הדבר שהוא אינו מישראל. לא הייתה ביד רבי יהודה בן בתירא האפשרות

להורגו, ולכן סיבב כך את הדברים. כאשר עלה שוב לירושלים, אמר לישראל: תנו לי מאליה של הפסח. אמרו לו: הרי אליה מיועדת לגבוה - למזבח. וחזרו ואמרו לו מי אמר לך כך לבקש לאכול מהאליה? אמר להם: רבי יהודה בן בתירא הוא שאמר לי שאתם בוודאי מקפידים לא לתת לי רק מהבשר הכחוש. ואני, הלא השתתפתי בקניית הקורבן בדיוק כמוכם, ומדוע אתם מקפחים אותי?

אמרו: מה פשר הדבר הזה שלפנינו?! והרי לא ייתכן שרבי יהודה בן בתירא יאמר לו כן.

בדקו אחריו והתברר שהוא נוכרי, והרגוהו.

שלחו לרבי יהודה בן בתירא: שלום לך רבי יהודה בן בתירא. שאתה יושב בנציבין (שם עירו של רבי יהודה בן בתירא הממוקמת בבבל), ומצודתך פרוסה בירושלים!

רבי יהודה בן בתירא אף תיאר במשנה במסכת מקוואות ד, ה שבירושלים הייתה "שוקת יהוא" שהיתה נקובה כשפופרת הנוד והיו כל הטהרות שבירושלים נעשות על גבה.

בשל כך יש הטוענים כי היו שני תנאים בשם זה, האחד שחי בזמן המקדש (בדור הראשון לתנאים) שהיה גר בנציבין, והשני שחי כמה עשרות שנים אחריו, מהדור השלישי של התנאים. אפשרות נוספת היא שהוא האריך ימים עד דורו של רבי עקיבא.

רבי יהודה בן בתירא היה מבני בניהם של בני אפרים שהחיה יחזקאל בבקעת דורא, כפי שהוא מעיד על עצמו בגמרא בסנהדרין דף צב עמוד ב.

בירושלמי ברכות ג, ד מסופר על תלמיד שעמד לקרות בתורה בנציבין "כיון שהגיע להזכרה (שם ה') התחיל מגמגם בה אמר לו ר' יהודה בן בתירא פתח פיו ויאירו דבריך שאין דברי תורה מקבלין טומאה".

בגמרא ביבמות קב, א מסופר שרבי יוסי (סתם רבי יוסי הוא רבי יוסי בן חלפתא) הגיע לנציבין, ופגש זקן אחד, ושאלו אם הוא מכיר את רבי יהודה בן בתירא. אמר לו: "הן, ועל שולחני הוא תדיר".

בספרי דברים (פרשת ראה) פיסקה פ מובאים שני מעשים הקשורים לרבי יהודה בן בתירא, שעוסקים בישיבת ארץ ישראל: "מעשה ברבי יהודה בן בתירא ורבי מתיה בן חרש ורבי חנניה בן אחי רבי יהושע ורבי יונתן שהיו יוצאים חוצה לארץ, והגיעו לפלטום וזכרו את ארץ ישראל זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם, וקראו את המקרא הזה וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החקים האלה אמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה".

מעשה נוסף מתאר הליכה לרבי יהודה בן בתירא ללמוד תורה: "מעשה ברבי אלעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבים אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד ממנו תורה והגיעו לציידן וזכרו את ארץ ישראל זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו את המקרא הזה: וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים האלה ואת המשפטים, אמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה חזרו ובאו להם לארץ ישראל".

בירושלמי סנהדרין ז, יג מובא סיפור על לידתו: מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבן גמליאל שעלו לדומי, נכנסו למקום אחד ומצאו תינוקות עושים גבשושיות עפר, ואמרו אותם תינוקות, כך עושים בני ארץ ישראל, ואומרים אלה תרומות ואלה מעשרות. אמרו, מסתבר שיש כאן יהודים. נכנסו למקום אחד ונתקבלו אצל אדם אחד בביתו. כשישבו לאכול ראו שכל תבשיל לפני שבא לפנייהם היה נכנס לחדר קטן אחד, ולא היו מביאים את האוכל לפנייהם לפני שהביאו את האוכל לאותו חדר קטן, חששו ר' אליעזר ור' יהושע ורבן גמליאל שמא מינות נזרקה בהם והיו מעבירים את האוכל לפני עבודה זרה שהייתה בחדר. שאלו את בעל הבית, מה הדבר שלפני שאתה מביא את האוכל לפנינו אתה מכניסו לחדר ההוא? אמר להם, אבא זקן אחד יש לי וגזר על עצמו שלא יצא מאותו חדר עד שיראה את חכמי ישראל, אמרו לו, לך ואמור לו שיצא פה אלינו שאנו כאן ויצא הזקן אליהם. שאלו אותו, מה מעשיך? אמר להם, התפללו על בני שאינו מוליד. אמר רבי ליעזר לר' יהושע, נראה מה אתה יכול לעשות בדבר. אמר להם הביאו לי זרע פשתן. הביאו לו זרע פשתן זרע אותו על גבי טבלה נראה להם שהוא נזרע על השולחן, נראה להם שהשקה אותו, נראה להם שהוא גדל, נראה להם שהוא תלש אותו עד שעלתה אישה אחת עם קליעת שיער. אמר לה רבי יהושע התירי מה שעשית, כלומר, התירי את הכשפים שעשית שאותו איש לא יביא ילדים, אמרה לו, אינני מתירה אמר לה, אם לא כן אפרסם את שמך, אמרה שאינה יכולה להתיר כי זרקה את קשרי הכישוף לים. גזר רבי יהושע על שר של ים, ופלט את קשרי הכישוף והתפללו עליו וזכה להעמיד את רבי יודה בן בתירא. אמרו, אילו לא עלינו לכאן אלא להעמיד הצדיק הזה דיינו.



יעל

יעל נובי – *Capra ibex nubiana*

משפחה – פריים *Bovidae*

היעל הזכר במשנה כלאים א, ו כמין שהוא כלאיים עם הרחל, למרות הדמיון ביניהם.

היעל מוגדר מבחינה הלכתית כחיה טהורה, מכיוון שהוא מעלה גירה, מפריס פרסה ושוסע ססע. עם זאת, הוא אינו נמצא ברשימת שבע החיות הטהורות המופיעה בפרשת ראה (דברים יד, ה). בעקבות זאת, רבים מפרשני המקרא זיהו את ה'אקו', המופיע ברשימה זו, כשם נרדף ליעל.

היעל לא נזכר בתורה, והוא נזכר בתנ"ך כבעל חיים שלוש פעמים בלבד. בתהילים הוא נזכר כבעל חיים שמקום חיותו בהרים הגבוהים. בספר משלי ה, יט משמשת נקבת היעל כדוגמה לחן ולשפע, יחד עם האיילה: אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירוך בכל עת באהבתה תשגה תמיד. " גם בתשובתו של הקב"ה לאיוב (לט, א) מתוך הסערה מצומדים היעל והאיילה: "הידעת עת לדת יעלי סלע חלל אילות תשמר". המלטת היעל מתרחשת במקום מסתור, ולא מצוי שהאדם יחזה בהתרחשות זו, שנחשבה לפלאית (וראו להלן). השם יעל מופיע בספר שופטים, כשמה של מי שהרגה את סיסרא. אחת ממשפחות עולי הגולה בספר עזרא נקראה "בני יעלה". עוד נזכר מקום בשם "צורי היעלים", בו מחפש שאול את דוד במרדפו אחריו ומדובר במקום סלעי מרוחק שבו שוכנים היעלים. ולכן התחבא שם דוד. כמעט כל התרגומים והפרשנים מסכימים שהמין המוזכר במקורות התנ"כיים הוא היעל, או מין קרוב אליו, וכך גם הזיהוי אצל החוקרים השונים, וזאת בשל הפירוט היחסי של הפרטים על אודותיו, שאינם מתאימים לבעל חיים אחר.

האגדתא במסכת בבא בתרא טז, א מרחיבה את תיאורו של איוב ביחס להמלטה של היעל: "יעלה זו אכזרית על בניה, בשעה שכורעת ללדת עולה לראש ההר כדי שיפול ממנה וימות, ואני מזמין לה נשר שמקבלו בכנפיו ומניחו לפניו, ואלמלי מקדים רגע אחד או מתאחר רגע אחד מיד מת". נראה שהסמיכות של מקום קינון הנשרים במדבר למקום רעייתם של היעלים סייע לפיתוחו של תיאור פלאי זה. יש לציין כי בפירוש המלבי"ם על הפסוק באיוב מתוארת הלידה באופן שקרוב יותר לריאליה - "היעלים יולדות בכריעה כדי שלא תפול הולד מן צוק ההר, והאילות חבליהן תשלחנה, שיסור ממנה החבלים הגדולים שהיה לה בהקשותה בלדתה". ייתכן שתיאור הסרת החבלים קשור לעובדה שהיעל אוכלת

את שלייתה באופן מידי בתום ההמלטה.

היעל הנובי הוא תת-מין של יעל הנכלל בסוג יעלים (צאן), הכולל בתוכו את הסוגים השונים של היעלים ושל העיזים, והוא היחיד מבין היעלים שחי כיום בארץ ישראל. הסוג יעלים נכלל במשפחת הפריים, הנמנית עם תת סדרת מעלי הגרה שבסדרת מכפילי הפרסה. הוא קרוב משפחה של עז הבר, בתת המין יעלים ישנם כתשעה סוגים.

ביות - מממצאים שונים עולה כי האדם השתמש גם ביעלים לצרכיו השונים, בעיקר לצורך הקרבתם כקורבן, אכילת בשרם, עצמות יעלים נמצאו באתרים ארכיאולוגיים שונים וכן נמצאו איורי קיר שונים המלמדים על אכילת היעלים, עם זאת היעלים לא בויתו כפי שבויתו למשל עז הבר - מין קרוב ליעל, ככל הנראה בשל תוקפנות הזכרים, שאינה מאפשרת יצירת זירוג חברתי בשטח מוגבל.

מבנה גוף

מבנה גופם של זכרי היעלים שונה מזה של הנקבות. הזכרים גדולים וכבדים, ושריריהם מפותחים מאלו של הנקבות, והם נושאים קרניים כבדות ובעקבותיהן מתקבל גם צוואר עבה במיוחד, המתעבה עוד יותר בתקופת הייחום.

הרגליים של היעל קצרות וחזקות. השרירים החזקים ברגליים מקנים לו יכולת טיפוס ודילוג טובה במיוחד, והמבנה שלהם מותאם לכך יותר מאשר לריצה. הפרסות קעורות, והשוליים שלהן חדים. בתחתית הרגליים של היעל מצויה כרית גמישה מאוד, המאפשרת לו לאחוז במשטחים מאתגרים בשעת הטיפוס.

צבע הפרווה של היעל הוא חום צהוב, וצבע הבטן לבן. האחוריים בהירים יותר מהגוף ואילו הזנב בצבע חום כהה. הרגליים לבנות, במורד הרגל קיים פס שחור, המשמש כנראה כסימן זיהוי. בחורף צומחת פרווה עונתית כהה יותר, ובחלקים שונים של הגוף היא נראית כמעט שחורה. באביב נושרת פרווה החורף. לזכרים זקן ארוך וכהה.

תזונה

היעל הוא מבעלי החיים מעלי הגירה, הם ניזונים ממזון צמחי ובררניים יחסית במזונם: ישנם צמחים שהיעלים אינם אוכלים כלל אף על פי שהם מצויים באזור מחייתם, וישנם צמחים שייאכלו על ידי היעל רק בחלקם או רק בעונה מסוימת.

בשונה מחיות מדבר אחרות כמו הצבאים, היעלים חייבים לשתות מים אחת לכמה ימים. אומנם, נראה כי אוכלוסיות מסוימות של היעל מסוגלות לשרוד ללא שתייה זמן ממושך, והם מסוגלים לחיות במרחק רב ממקור מים.

תפוצה

היעלים שוכנים בעיקר במקומות מסולעים ובצוקים. הם מסתובבים בעיקר בנוף הפתוח,

ונכנסים ליערות או לסבכים רק לעיתים. בעונת היובש יתקבצו היעלים מסביב למקור המים, אך בעונת הגשמים חברי הלהקה יכולים להתפזר על שטח גדול כדי למצוא מרעה. בארץ ניתן למצוא את היעל בשלל בתי גידול מדבריים (מדרום וממזרח לקו הגשם 150 מ"מ), בעיקר באזורי מצוקים. האוכלוסייה הגדולה חיה במדבר יהודה ובנגב, ומתרכזת בסביבות עין גדי. למעשה קיימות בישראל שלוש אוכלוסיות גדולות – במדבר יהודה, בהר הנגב ובאזור אילת. באזור של צפון מדבר יהודה הייתה בעבר אוכלוסייה גדולה, אך היא התמעטה בעקבות ציד אינטנסיבי מצד תושבי יריחו. מאז מלחמת ששת הימים אוכלוסייה זו השתקמה והיום היא מגיעה עד לנחל פרת.

עם קום המדינה היו בארץ ככל הנראה רק כמה עשרות יעלים שנותרו מהציד השיטתי, וגם אלו היו מבוהלים והתרחקו מבני אדם. הקמת שמורות הטבע ומאמצי השיקום נשאו פרי, וכיום מסתובבים בארץ כ-1,500 יעלים בטבע. השימור המוצלח גורם גם לתופעת לוואי של קרבה יתירה של יעלים לבני אדם, ומוביל לפגיעה עקיפה בהם.

חוש הראייה של היעלים מפותח מאוד. העיניים ממוקמות בצד הראש, וכך משיגים היעלים זווית ראייה רחבה במיוחד. גם חושי השמיעה והריח שלהם מפותחים.

כאמור, מבנה גופם של היעלים מותאם לסביבתם: הם יודעים להיאחז בזיזי סלעים וללכת במדרונות תלולים במיוחד, ואף לדלג למרחק של כמה מטרים כשתהום פעורה מתחתם (בעיקר בשעת בהלה).

על פי רוב חיים היעלים בעדרים, אך ניתן לצפות גם בפרטים שמעדיפים לחיות בבדידות. העדרים יכולים להיות של זכרים בוגרים, צעירים ונקבות, וייתכנו גם קבוצות מעורבות. גודל הקבוצות הרגיל נע בין 2-20 פרטים בעדר, אך ייתכנו גם עדרים של 50 פרטים. ההיררכייה החברתית בעדר קבועה, והיא קובעת את סיוכיוו של זכר מסוים להזדווג וגם את סדר ההליכה שבבילים שבמצוקים.

ההיריון נמשך חמישה חודשים, וההמלטה מתרחשת באביב. קשה מאוד לצפות בטבע בהמלטה של יעלים, מכיוון שכמה ימים לפני ההמלטה פורשת הנקבה מהעדר ומתחבאת במקום מסתור בין הצוקים. בזמן ההמלטה האם שוכבת בגומה שטוחה על מצוק סלע במקום מוגן מטורפים ומעופות דורסים. האם מתחילה לאכול את השליה עוד בטרם יציאת הוולד. ההנקה מתחילה בסמיכות להמלטה וממשיכה עד שהגדיים מגיעים לגיל ארבעה חודשים.

קרני היעל

כמה ימים אחרי הלידה כבר מופיעות בליטות עצם קטנות במצח היעל, המהוות את בסיס הקרן. הבליטות מתארכות במשך חיי היעלים, אך החלק החיצוני של הקרן איננו העצם, אלא ציפוי קרני מקרטין (החומר הבונה את הציפורניים) המופרש מסביב העצם ועוטף אותה. בין העצם לציפוי ישנם כלי דם ורקמת חיבור. לאחר מות היעל רקמה זו נרקבת וניתן להפריד את החלק הגרמי (העצם) ולקבל שופר חלול. הקרניים נבדלות מאלו של בני משפחת האיילים למיניהם – הן אינן נושרות במהלך החיים של היעל (אצל האיילים נושרת הקרן מדי שנה), הן

אינן מסועפות, וגם הנקבות נושאות קרניים.

הקרניים של זכרי היעל יכולות להגיע לאורך רב – עד 1.3 מטר. הן כפופות לאחור, ולפעמים משלימות סיבוב של 270 מעלות. בשונה מקרני העיזים, קרני היעלים רחבות בקדמתן וצרות מאחור. בצד הקדמי הרחב מצויות מעין בליטות – יבלות, המתפתחות בקצב של 1-3 בליטות לשנה. הבליטות אינן יכולות להעיד על גילו של הזכר, שכן קצב הגדילה אינו קבוע ותלוי גם במצב הגופני של הפרט ובמצב האקלים באותה שנה, אך זכר מבוגר יכול לשאת יותר משלושים בליטות על קרנו. עם זאת, בצד האחורי של הקרן מצויות טבעות גידול שנתיות, המעידות על גילו של הפרט. טבעות אלו נוצרות בעונת הייחום, בה ישנה הפסקה זמנית של גידול הקרניים המטביע את חותמו בצורה של שינוי גוון. קצב הגידול של הקרניים מאט עם השנים, והוא שונה מפרט לפרט ותלוי במשתנים רבים.

תפקידי הקרניים מגוונים: הן משמשות לגירוד הגוף, לאיסוף מזון ולהזזת מכשולים. עם זאת, הייעוד המרכזי שלהן הוא בקביעת המדרג החברתי של הזכרים – אלו משתמשים בקרניים בזמן שהם נלחמים זה בזה, כשאחיזה הדדית של בליטות הקרניים מאפשרת דחיפה שמודדת את מידת הכוח של היריב. קרני הנקבות קצרות הרבה יותר מקרני הזכרים, והן דקות יותר וכפופות פחות. בניגוד לזכרים, בקושי ניתן להבחין בטבעות הגידול השנתיות אצל הנקבות, וקצב הגידול איטי מאוד. כמו כן, קרני הנקבות נעדרות בליטות בצידן הקדמי. צורתן השונה מאפשרת לקרניים של הנקבות להיות נשק יעיל – הן נגד הזכרים, והן כהגנה מפני טורפים קטנים.

ניתן לצאת ידי חובה בשופר העשוי מקרן יעל בראש השנה.

כלאיים: בדומה ליעל, אף עיזי הבר ועז הבית שבזמננו נכללים על הסוג *Capra*, מספר הכרומוזומים של היעל ושל העז הוא 60 ($n=30$), לעומת כבשים שמספר הכרומוזומים שלהם הוא 54. ניתן אם כן להכליא בין יעל ועז והולד יהיה גם כן פורה. בן כלאיים זה נקרא בזמננו "יעז", במהלך שנות השבעים גודל עדר של בעלי חיים אלו בארץ בקיבוץ להב, אך מסיבות שונות השמיד משרד החקלאות עדר זה.



מחט של מיתון

מחט של מיתון הוזכרה במשנה ערלה א, ג כמדד לקוטר של שורש של צמח, שאם שורש זה קיים, העץ נחשב כמחובר לקרקע.

בפרשנים הוזכרו שני הסברים למחט זו, שני הסברים אלו עוסקים בחלקים שונים השייכים לכלי האריגה: הפירוש האחד הוא שמדובר בכלי ש"כך מנהג האורגים יש להן עץ ארוך כרוחב היריעה ובראשיו שני מחטים שבורים, ונועצם ברוחב היריעה מכאן ומכאן למושכה ולמותחה, ומכלי אורגים הוא". פירוש נוסף שהוזכר בפרשנים הוא: "פירוש בלשון יוני חוט של ערב, ויהיה פירוש מחט של מיתון – כלי אורגים בו נותנים תקות חוט ערב, ומניעים אותו מצד זה לצד אחר לארוג הבגד".

בירושלמי הובא שכשיש שורש בעובי זה אזי ודאי הוא שהעץ הוא כבר בן שלוש שנים.

בשיעור עובי שורש זה נחלקו פוסקי זמננו, הדעות חלוקות בין קוטר של חצי ס"מ עד לכדי 2.5 ס"מ.



מעטן של זיתים

מעטן של זיתים הוזכר בכמה משניות ככלי קיבול שמניחים בו את הזיתים לאחר המסיק, כמובא במשנה בטהרות פרק ט משנה א; במשנה מעשרות פרק ד משנה ג, הובא שאם אדם נוטל זיתים מן המעטן על מנת לאכלם, כל עוד הוא נוטל זית אחד הוא אינו מתחייב בהפרשה גם אם הוא מולח אותו במלח, אך אם הוא נוטל כמות גדולה של זיתים, מולח ומניח לפניו, חייב בהפרשה.

בעת הנחת הזיתים במעטן פורשים מהם נוזלים, חז"ל דנו בכמה השלכות לכך: בדיני טומאה וטהרה, כיצד מתייחסים לנוזלים הפורשים מהפרי בעת הנחתו במעטן, האם הם כשמן או כמי פירות, בדיני ריבית לגבי קביעת מחיר הזיתים, ועוד.

בחז"ל אף הוזכרו כלים נוספים שבהם הניחו את הזיתים, כגון בורסאות, יריעות וקופה.

המילה מעטן נגזרת מ'עטין', ומשמעותה מילוי הזיתים והכלי בנוזל, כפי שמבאר הר"ש במשנה בטהרות.

הנחת הזיתים בכלי (כגון המעטן) גורמת לריכוכם (ככל הנראה בשל התפרקות דופן התא), וניתן לרסקם ביתר קלות ולהפיק מהם כמות שמן גבוהה יותר, וכן ניתן להתקין אותם כך לאכילה על ידי מליחתם.

השארה זו גרמה לתחילת תהליכי ריקבון בפרי, להפרשת חלק מהמוחל שבזית וליצור מהזיתים מעין גוש, שאף נהגו להפוך פעם או פעמיים. לאחר ההפיכה ניתן היה להכניס את הזיתים לבית הבד כדי לרסקם, איחור בהכנסת הזיתים לבית הבד היה גורם להפסדם. הנוזל הפורש מהזיתים נקרא "זיעת המעטן".

פליניוס מתאר כי במקרה שבעת המסיק הזיתים לא היו בשלים זיים השאירו אותם בכלים שונים כדי שיבשילו. זיתים שנמסקו בשלים הוכנסו ישירות לבית הבד כדי לרסקם, השארתם בכלי לאחר המסיק פוגעת באיכותם.

כשהזיתים נמצאים במעטן הם מוקצה ואין ליטול מהם בשבת או ביום טוב.

קנה של זיתים הוזכר ככלי שהשתמשו בו בעת הנחת הזיתים במעטן. השימוש בקנה זה היה על ידי הכנסתו לתוך המעטן, אם בהוצאתו הוא רטוב במשקה, הסתיימה הכנתם וכעת ניתן לטחנם, אם הקנה היה עדיין יבש בהוצאתו, יש עדיין להותיר את הזיתים במעטן. שימוש נוסף שהוזכר הוא הוצאת הזיתים בקנה זה. קנה זה נחשב ככלי רק אם יש בראשו "קשר", ואז הוא מקבל טומאה, ומותר ליטלו בשבת.

פואה

הפואה הוזכרה בשתי משניות במסכת שביעית, בפרק ה משנה ד באופן עקיפתה מהקרקע, ובחלוקה לשני זנים שונים, פואה של עדית ופואה של צלעות, וכן בפרק ז משנה ב כמין שמשמש לצביעה, שיש לנהוג בו קדושת שביעית: "כל שאינו מאכל אדם ומאכל בהמה וממין הצובעין ומתקיים בארץ יש לו שביעית... וממין הצובעים הפואה והרכפא יש להם שביעית ולדמיהן שביעית".

הפואה הוזכרה כאמור במשנה שביעית ה, ד העוסקת באופן העקירה של מיני צמחים שונים שיש להוציאם באמצעות כלי עבודה. הצמחים שבהם עוסקת המשנה הם לוף, בצל, ושני תיאורים של הצמח "פואה". מדובר על צמחים שסיימו את שלב הצימוח שלהם, והבעלים מעוניין להוציאם מהקרקע.

הצמח פואה מזוהה עם הצמח "פואת הצבעים" *Rubia tinctorum*, צמח עשבוני מטפס רב-שנתי, ממשפחת הפואתיים. פואה של עדית הוא צמח שגדל בשדה עדית ואילו של צלעות גדל בשדה יבש, או במקומות שאין רגילים לזרוע, כמקומות מסולעים או בצדדי שדות.

שורשו של הצמח הוא בצבע אדום וניתן להפיק ממנו צבע בגוון זה. השורש שימש למן העת העתיקה להפקת צבע אדום. לצמח היו גם שימושים רפואיים בתקופת יוון העתיקה. אורך השורש של הפואה יכול להגיע עד מטר, ועוביו כ-12 ס"מ בבסיסו. משיכת השורש מהקרקע עלולה לגרום לקריעתו וכך השורש לא ינוצל במלואו. נחלקו התנאים אם חוששים למראית העין של עבודת הקרקע בעת חפירת הקרקע בסמוך לצמח כדי להוציאו בשלמותו, אף על פי שמטרת החפירה היא הוצאת השורש ולא הפיכת הקרקע. במקום שאין רגילות לזרוע בו ניתן להוציאו אף בכלי מתכות ואין חשש של מראית העין של עבודת הקרקע.

בשל שימוש זה לצבע יש לנהוג בשורש קדושת שביעית.

עקירת צמחים אלו התבצעה באמצעות מארופות של עץ או קרדומות של מתכת. מארופה וקרדום הם כלים הדומים למכוש בן ימינו שניתן לחפור באמצעותו בקרקע באזורים נקודתיים. מארופות הוזכרו בחז"ל רק במשנתנו, הן לא הוזכרו לא במשנה ולא בתוספתא, הערוך מבאר שמדובר בסוג של כלי חפירה; מעדר, קרדום, או את.

הפואה הוכרה בעוד כמה מקומות בחז"ל כצמח שמיועד לצביעה, במשנה בשבת פרק ט

משנה ה' ובתוספתא שבת ט, ז לגבי שיעור הוצאתה בשבת: "אסטיס ופואה כדי לצבוע בהן בגד קטן", וכן במשנה מגילה פרק ד משנה ז בדיני נשיאת כפיים: "מי שהיו ידיו צבועות אסטיס ופואה לא ישא את כפיו".

שימוש נוסף הוא קשירתו על הצוואר לשם רפואה, חז"ל דנו בו לעניין יציאה בו בשבת כמובא בגמרא שבת דף סו עמוד ב שהבנים יוצאים בקשרים, מבואר בגמרא שקשרים אלו הם "קשורי פואה", ומסביר אב"י שם בגמרא ששלושה קשרים גורמים לחולי שלא יתפתח, חמישה קשרים מרפאים, ושבעה קשרים מועילים אפילו לכשפים.





קרמית

קרמית הוזכר בגמרא במסכת פסחים לה, א, שם מובאת דעת רבי יוחנן שמין זה חייב בחלה.

בירושלמי פסחים ב, ד הובאה גם דעתו של רבי יוחנן בן נורי שקרמית חייבת בחלה ויוצאים בה ידי חובה בפסח, ולדעתו היא חייבת בשל העובדה שהיא מחמיצה, ואילו חכמים החולקים עליו פוטרים אותה מחלה משום שאינה מחמיצה. מוסיף הירושלמי, שאם המחלוקת תלויה במציאות (אם היא מחמיצה) - שיבדקו! מתרץ הירושלמי שהמחלוקת היא על תוצאות הבדיקה, לדעת רבי יוחנן בן נורי תוצאות הבדיקה הן שהקרמית מחמיצה, ולדעת חכמים משמעות התוצאות הן שלא מדובר בתהליך החמצה.

רש"י והריטב"א בבבלי מבארים שהקרמית חייבת בחלה לדעת רבי יוחנן מכיוון שהיא מין דגן, אף שלא ניתן לעשות ממנה לחם, לעומת זאת לדעת חכמים הקרמית היא מין קטנית, ולכן אינה חייבת.

זיהוי הצמח

בגמרא בפסחים לה, ב הובא שמדובר בצמח שנקרא "שיצניתא" הוסיפה הגמרא שזהו צמח שמצוי "ביני כלניתא". רש"י במקום מזהה שני זיהויים לצמח זה: קצח הגינה *Nigella sativa* - צמח שמאפייניו הוא "עגול כעין דוחן, ושחור". וכך מזהה גם הריטב"א, לדעת קאהוט (מחבר הערוך השלם) שווצניתא בערבית ופרסית הוא קצח. זיהוי נוסף שהובא ברש"י הוא הצמח זון משכר *Lolium temulentum*, גידול שמעורב בתוך שדה שיפון. הכלניתא מזהה ברש"י כפרג. בערוך ישנם שני פירושים: "שיצנותא מין סורק"ו", או "חטה דקה", לדעת מ' רענן סורק"ו הוא אולי *sorgo* באיטלקית ושפות נוספות, הוא הדגן סורגום הקרוב לדוחן. חיטה דקה היא כנראה הזון המשכר הנבדל מהחיטה בשיבולתו הדקה.

רבינו חננאל במקום מזהה אותו כ"קורמי דאגמא" וכן הערוך באחת האפשרויות, לא ברור מהו זיהוי זה.

קיימות הצעות חלופיות רבות נוספות לזיהוי הקרמית, ביניהן ניתן למנות את אגרוסטמת השדות, ושלמון סורי. המכנה המשותף לכל ההצעות הוא צבע הזרעים השחור. מלבד הסורגום שאר הצמחים הם עשבים שוטים המתפתחים בשדות חיטה. אחת הסיבות להעדפת הזון המשכר היא שכיחותו הרבה יחסית בין גרגירי חיטה מפוחמים שנמצאו באתרים ארכיאולוגיים רבים באזורנו.

בשולי הדברים יש לציין כי משפחת הדגניים היא בין משפחות הצמחים הגדולות הקיימות בטבע, ממשפחה זו ניזונים רוב תושבי העולם, למשפחה זו שייכים חמשת מיני הדגן, אורז, דוחן, תירס, קנה סוכר, ועוד.

רבי שלמה עדני מחבר הביאור מלאכת שלמה על המיטנה

נולד בשנת שכ"ז (1567) בתימן, בעיר צנעה או בעיר עדן (ומכאן שמו – עדני), נפטר בסביבות שנת שפ"ד (1624) בחברון, ונקבר בה.

למד תורה מפי אביו הרב ישועה עדני, הרב חיים ויטאל והרב בצלאל אשכנזי, מחבר ה"שיטה מקובצת", וכך הוא מתאר את הקשר לרבותיו: "תמיד בין עפר רגלי החכמים אשר היו שם נתאבקתי. הלא המה עמודי הגולה והאריאל. כמו החכם השלם המקובל האלהי כמהר"ר חיים ויטל נ"ע. ומורינו הרב אשכנזי כמוהר"ר בצלאל נ"ע. וזולתם ממורי הוראותם...".

עלה לארץ בשנת של"א (1571). בתיאור עליית המשפחה הוא כותב כך: "וברוך ה' אשר העיר את רוח אדוני אבי לעמוד עם כל בני ביתו לעקור דירתו ולעלות מארץ מרחקים, אף על פי שמכל טוב ריקים, והוא היה מטופל בי ובאחי ובאחותי, ואני הבינוני שבהם בן ד' שנים הייתי, מלבד עיני הדרך וגדלו בנים בעיני, פדה ה' את נפשו ואת נפש בניו בשיון, דהיינו אימי נ"ע שמתה עליו בדרך ונוסף לנו יגון על יגוננו, באופן שעד שזכינו שהגענו פרח נשמתינו... לא השלמנו שמטה אחת בארץ הצבי צפת תוב"ב עד שמתו לאדוני אבי אחותי ושני בניה אשר ילדה שם... גם אחי הקטן ממני ואמלטה רק אני לבדי...".

רבי שלמה מספר כי תחילה חיו בעוני גדול עד ששמו של אביו כתלמיד חכם התפרסם במעט, ומצבם הוטב.

לאחר שנים אחדות עברו אביו והוא לירושלים, שם נפטר האב בהיות רבי שלמה בן 15 בלבד. הוא מתאר שבמשך למעלה משנתיים הוא היה למעשה חסר בית: "שכמה לילות מהם באשפות היתה התנומה והשינה. וכמה וכמה שבתות, בצאת ישראל מבית הכנסת הייתי הולך להיטמן מחוץ לעיר על פני השדות, מפני הבושה שלא אזדמן לפני שום בעה"ב לפני ארצה". לאחר זמן אסף אותו הרב משה אלחאמי ובמשך חמש שנים פרנס אותו, דאג לכל צרכיו ואף הכניס אותו לחופה והמשיך לדאוג לו גם לאחר מכן. במשך תקופת שהותו בירושלים למד תורה מרבניה ובעיקר מהרב חיים ויטל ורבי בצלאל אשכנזי, בעל 'השיטה מקובצת'. בהמשך עבר לגור בחברון, וגם שם פקדו אותנו אסונות כבדים, אחד עשר ילדיו ואשתו מתו במגפות שונות.

ביאורו על המשנה

ר"ש עדני חיבר ביאור על המשנה שנקרא "מלאכת שלמה", הוא החל לחבר את החיבור בהיותו בן 22 שנים, תחילתו של החיבור בהערות שרשם לעצמו על המשנה, ובעידוד רבו שלימדו תורה עוד בצפת החליט להוציא את החיבור כולו לאור כדי לסייע ללומדי המשנה ולזכות את הרבים.

בביאורו הוא מרבה לצטט ולבאר פרשנים קודמים לו, פירוש הרע"ב, רבי שלמה סיריליאו על הירושלמי (הרש"ס), רבי אלעזר אזכרי מחבר הפיוט ידיד נפש, ספר חרדים, ועוד.

הפירוש נכתב במקביל לכתובת "תוספות יום טוב" (תוי"ט), ובטרם הודפס פירוש "מלאכת שלמה" כבר הופיע בדפוס התוי"ט, אשר בהרבה מובנים מטרת פירושו זהה למטרתו של ה"מלאכת שלמה", רבי שלמה מציין בהתפעלות כיצד בשני אזורים שונים לחלוטין של העולם חוברו שני חיבורים דומים באופן דומה זה לזה.

וכך מתאר י"נ אפשטיין את חשיבות ביאורו: "אחרי פירוש התוספות יום טוב, הרי פירוש המשניות של ר"ש עדני, מלאכת שלמה, הוא אחד החשובים ביותר, בבקיאותו הגדולה... וגם ביחוד על ידי אוצרות כתבי יד המשנה והראשונים והגהות המגיבים הנזכרים שעל פי כתבי היד, שכן חוץ מהגהות המגיהים היו גם בידו הרבה כתבי יד של המשנה...". בהקדמתו מציין הר"ש עדני כי היו לו שמונה עשרה מטרות בחיבור הפירוש, כגון הגהת נוסח המשנה, הרחבת פירוש הרע"ב, שיקוע פרשנים שונים, מראה מקומות מהש"ס בבלי וירושלמי, ועוד.

ביאור זה היה גנוז במשך מאות שנים, עד שהודפס לראשונה בדפוס וילנא בשנת תרס"ה (1905).



תרדמים

התרדמים הוזכרו במשנה כלאים א, ג כמין שאינו כלאיים עם ה"לעונים". בתוספתא כלאים א, יא הובא שאין להרכיבם על גבי ירבוז "מפני שירק בירק".

התרדמים הם מין שמשמש למאכל. המשנה בתרומות י, יא דנה בדינו של תבשיל שבושל עם תרדמים, שלדעת רבי יוסי דינו של תבשיל זה הוא כדין התרדמים מפני שהם "נותנים את הטעם" (בפרשנים מובא שלדעת תנא קמא איסור נתינת טעם של ירקות שונים הוא רק במקרה של כבישה ולא במקרה של בישול).

התרדמים הוזכרו אף במשנה ערלה ג, ז כמין שהעלים שלו הם חשובים ואינם בטלים: "וחכמים אומרים אינו מקדש אלא ששה דברים בלבד... ואלו הם... וחולפות תרדמין". חולפות תרדמים הם העלים של התרדמים, העלים נקראו חולפות מפני שהם מחליפים, דהיינו ישנה התחדשות של העלים במשך גידול הצמח.

ניתן לאכול גם את השורשים כמובא בתוספתא עוקצין א, ו.

עם זאת, עלים שנחתכו ושאינם מיועדים לאכילה, או שורשים שנשארם בקרקע שנקראו גם כן במשנה "חולפות תרדמים", אינם נחשבים לאוכל, ואינם מקבלים טומאה כמובא במשנה עוקצין א, ד (הפרשנים נחלקו אם חולפי תרדמים אלו שהוזכרו במשנה בעוקצין זהים לחולפי תרדמים שהוזכרו במשנה בערלה).

התרדמים הוזכרו כצמח מזין, מראהו טוב וערב לחיך, האוכלו זוכה לענג את השבת. הוא אף נחשב למאכל בעל סגולות רפואיות ש"מרפאים את החולה מחליו ורפואתו רפואה", וכך מובא

בגמרא בכתובות דף עז עמוד ב: "אמר ר' חנינא: מפני מה אין בעלי ראתן בבבל? מפני שאוכלין תרדין, ושותין שכר של היזמי. אמר רבי יוחנן: מפני מה אין מצורעין בבבל? מפני שאוכלין תרדין, ושותין שכר, ורוחצין במי פרת".

ניתן אף לסחוט את התרדים כמובא במסכת שבת דף קמד עמוד ב, אך זה אינו נחשב כשימוש רגיל בהם.

השימוש הרגיל בתרדים הוא בבישולם ולא באכילתם חיים.

הזיהוי המרכזי של התרדים הוא של הצמח "סלק מצוי" *Beta vulgaris* ממשפחת הסלקיים: *Chenopodiaceae*. מדובר בעשבים חד- או רב-שנתיים, הצמח נפוץ בכל אזורי הארץ פרט לדרום הנגב והערבה.

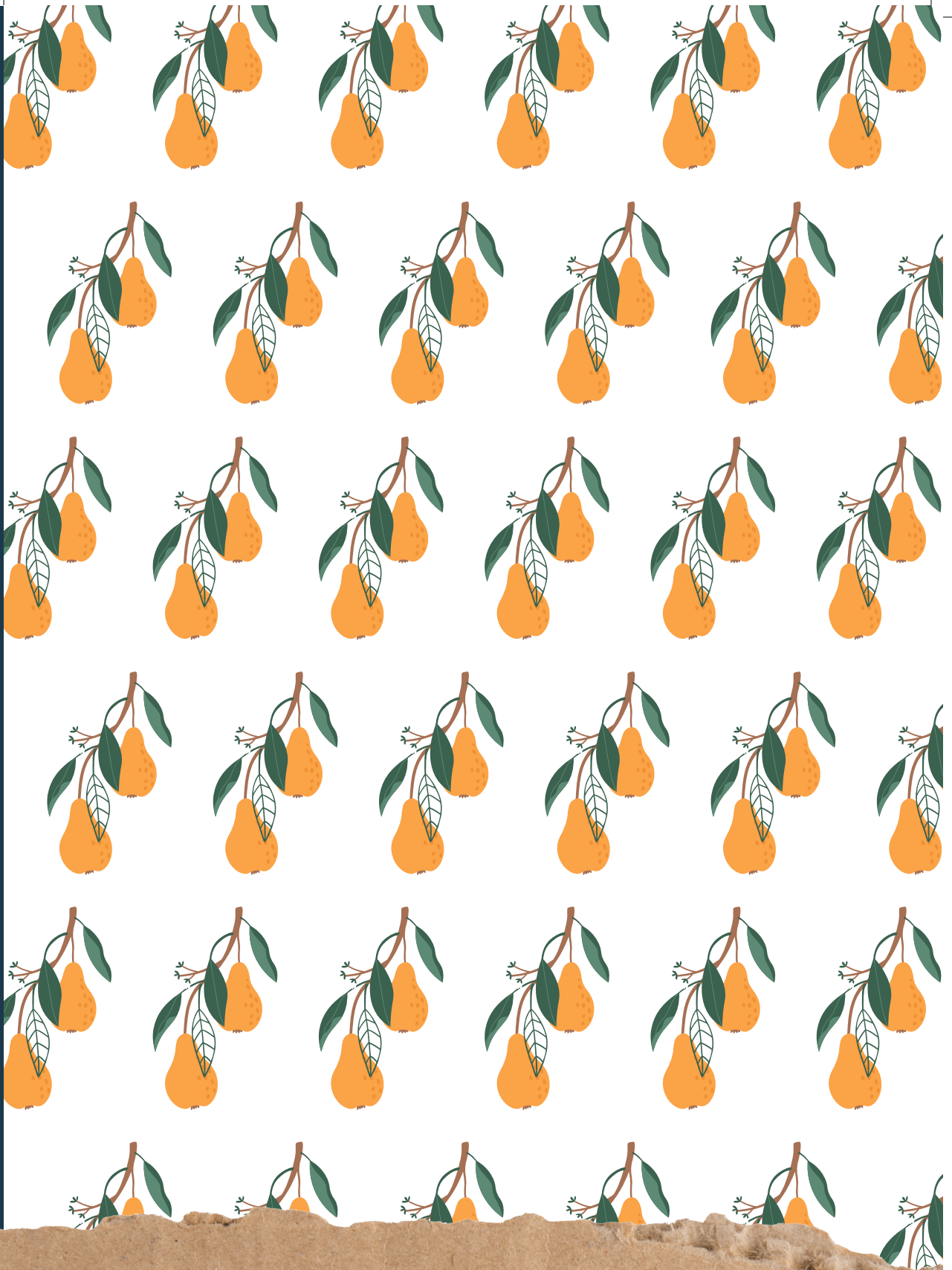
א. דנין מציין עובדה מעניינת. ניתן למצוא בסמוך לקינים של נמלת-הקציר מצבורים רבים של צמחי סלק מצוי, זאת מכיוון שהנמלים אינן יכולות לפצח את יחידות ההפצה ולהוציא מהן זרעים או חלקי זרעים. קרוב לוודאי שהנמלים מריחות את הזרעים ואוספות את יחידות ההפצה אל תוך הקן. לאחר ניסיונות כושלים לחילוץ זרעים זורקות הפועלות את יחידות ההפצה עתירות הזרעים אל הגורן, שם הם נובטים בבוא העת.

עלי מין-הבר אכילים. מצמח זה תורבתו מיני אכילים רבים. בין צמחי התרבות שפותחו ממנו נמנים: סלק-הגינה, בעל שורש אדום עבה, שמשמש לחמיצה, סלט ולהפקת צבע אדום; סלק בהמות, בעל שורשים עבים ענקיים (עד 20 ק"ג), שמשמש להזנת פרות ולהגברת תנובת החלב; וכן סלק הסוכר.

עלי הסלק נקראים גם 'מנגולד' ואלו מהווים תוספת נהדרת לתבשילים ומרקים, וניתן להשתמש בהם גם בסלטים, מוקפצים ומאפים שונים. בעלה גדול אחד של מנגולד (כ-50 גרם) יש כ-20% מהצריכה היומית המומלצת של ויטמינים A, K, C.

יש לציין כי הן לפי הפרשנים והן לפי החוקרים 'תרדין' שבמשנה אינם זהים לירק הנקרא בזמננו תרד,

אף הוא ירק עלים ממשפחת הסלקיים, מכיוון שהוא התפשט באזורנו רק בעקבות כיבוש האסלאם.





הלכות ערלה

א. מבוא: הלכות כלליות

נאמר בתורה (ויקרא יט, כג-כה):

וְכִי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְנִטְעַתֶם כָּל עֵץ מֵאֵל וְעֵרְלֹתֶם עֵרְלֹתוֹ אֶת פְּרִי שְׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֵרְלִים לֹא יֵאָכֵל.

וּבִשְׁנַת הָרְבִיעִית יִהְיֶה כָּל פְּרִי קֹדֶשׁ הַלּוּלִים לָהּ.

וּבִשְׁנַת הַחֲמִישִׁית תֵּאָכְלוּ אֶת פְּרִי לְהוֹסִיף לָכֶם תְּבוּאָתוֹ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

א. בשלוש השנים הראשונות של עץ פרי - אסורים פירותיו באכילה ובהנאה. בשנה הרביעית הם נטע רבעי, ומותר לאוכלם לאחר שמחללים אותם, כפי שיתבאר להלן (פרק ח). בשנה החמישית הם חולין, ומותר לאכול אותם כרגיל.

ב. 'וכי תבואו אל הארץ' - איסור ערלה הוא מן המצוות התלויות בארץ, ונוהג גם בזמן הזה מן התורה. איסור ערלה שונה משאר המצוות התלויות בארץ בכך שמתקיים אף בחו"ל, אך האיסור שם, אינו אלא מ'הלכה למשה מסיני' (כפי שיתבאר להלן סעי' יב-טו).

ג. 'ונטעתם' - מונים את שנותיו של העץ מרגע נטיעת הייחור או זריעת הגרעין. אם מעבירים עץ ממקום למקום ונוטעים אותו מחדש - יש למנות לעץ שנות ערלה מחדש.

ד. 'כל עץ מאכל' - איסור ערלה חל רק על עץ, לאמור על צמח רב-שנתי, אך צמחים חד-שנתיים או צמחים שאינם מוגדרים בתור עצים - אין איסור ערלה חל עליהם (ראה להלן פרק ג).

ה. איסור ערלה חל רק על עצי פרי שפירותיהם נאכלים, ואין איסור ערלה חל על עצי סרק.

ו. 'וערלתם ערלתו את פרו' - איסור ערלה אינו רק איסור אכילה מן הפירות אלא אף איסור הנאה מהם, שנאמר 'וערלתם ערלתו' - ומפרש רש"י (ויקרא שם): 'יהא אטום ונסתם מליהנות ממנו'.

ז. את פרו' - רק הפירות הם האסורים באיסור ערלה, אך חלקים אחרים של העץ, כגון עלים או פרחים - אינם אסורים באכילה ובהנאה.

1. איסור הנאה מערלה

ח. איסור ערלה אינו רק איסור אכילה אלא הוא גם איסור הנאה, שנאמר 'וערלתם ערלתו'. לכן אין להשתמש בפירות ערלה (בשמן מזיתי ערלה) לצורך הדלקת נרות, צביעה, קוסמטיקה או כל שימוש אחר. כמו כן אין להאכיל בפירות ערלה את בהמתו או אף בהמות וחיות הפקר.

ט. אסור להריח פירות של ערלה, אך מותר להריח את הפרחים של עצי הערלה, שכן איסור ערלה הוא בפירות, ובפריחת הפרחים עדיין לא התחיל שלב גידול הפירות (כדלהלן פרק ב/3).

י. אסור לתלות פירות ערלה לנוי סוכה, אך מי שנמצא בסוכה שיש בה פירות ערלה, מותר לו ליהנות מן הפירות ולהסתכל עליהם. כמו כן מי שנמצא בפרדס ורואה פירות ערלה שאינם עומדים לנוי, מותר לו ליהנות מראייתם.

יא. אסור למכור פירות ערלה לנוכרים, כי מלבד זאת שאנו חוששים שמא הפירות יחזרו ויימכרו בשווקים של ישראל, אסור ליהנות מן הפירות ולהרוויח תמורתם

2. איסור ערלה בארץ ישראל ובחוץ לארץ

יב. מן התורה, ערלה אסורה בארץ ישראל גם בזמן הזה. אמנם גם בחו"ל חל איסור ערלה, אך הוא אינו אלא מ'הלכה למשה מסיני'.

יג. ההבדל בין האיסור בארץ ישראל לבין האיסור בחו"ל הוא שבארץ ישראל, בכל מקרה של ספק יש להחמיר, כדין ספק דאורייתא, ואילו בחו"ל במקרה של ספק, יש להקל ולהתיר.

יד. לכן המוצרים התעשייתיים כמו ריבה, מיץ וכדו', אם מעורבים בהם פירות שיש בהם חשב ערלה - מותרים. כי לרוב, מוצרים תעשייתיים אלו עשויים מרכז של פירות שמיובאים מחו"ל, וספק ערלה בחו"ל - מותר. למשל, מיצים שאחד המרכיבים בהם הוא פסיפלורה או פאפיה - גם מי שמחמיר לאסור פירות אלו משום ערלה (עי' להלן פרק ג סעי' ו) - יכול לשתות את המיצים, כי כאמור רכז הפירות מיובא מחו"ל.

טו. איסור ערלה בחוץ לארץ אינו רק איסור אכילה אלא הוא גם איסור הנאה.

טז. מדאורייתא חל איסור ערלה על פירות הגדלים בכל ארץ ישראל, כולל המקומות שכבשו עולי מצריים.

3. מה יש לעשות בפירות הערלה

יז. תיקנו חכמים שרק בשנת השמיטה יצינו את פירות הערלה יתקינו שלטים המורים עליהם, כדי להודיע לרבים שאין לאכול את הפירות, אך בשנה רגילה 'הלעיטהו לרשע וימות', שכן אדם הלוקח פירות ללא רשות הרי הוא גזלן.

יח. עם זאת, יש להוריד את פירות הערלה מן העצים, כדי שבני משפחתו של המגדל לא יאכלו מן הפירות האסורים. מבחינה אגרונומית כדאי לעשות זאת אף בשלב מוקדם - שלב הפריחה, כדי למנוע ניצול כוח העץ לריק.

יט. אם יש לאדם פירות ערלה, עליו לאבד אותם באופן שלא תיגרם תקלה על ידו; לכן יש לשרוף או לקבור את הפירות, או לשים אותם בפח האשפה.

כ. אין להכניס פירות ערלה לתוך 'קומפוסטר' (= מכל להכנת זבל אורגני) כדי להפוך אותם לזבל אורגני.

4. פירות של נוכרים

- כא. גוי שיש לו מטע - פירותיו אסורים באיסור ערלה בשלוש השנים הראשונות.
- כב. מי שקונה **בשוק** פירות של גוי, ואינו יודע אם הם אסורים באיסור ערלה - הפירות מותרים, כי 'כל דפריש מרובא פריש'. אך אם קונים **ממטע** הגוי או מקרבתו, ואין ידוע אם הפירות אסורים באיסור ערלה (כגון שיש במטע עצים קטנים ועצים גדולים) - אסור לאכול אותם, כי נחשב הדבר בתור קבוע, 'וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי' גם בגוי; וראה להלן פרק ז.

5. איסור ערלה - איסור הפירות

- כג. נאמר בתורה: 'וערלתם ערלתו את פריו'. הגדרת 'פרי' בהלכה אינה שווה להגדרתה במדע הבוטניקה. במדע הבוטניקה הפרי הוא הזרע האחראי לקיום מין הצמח ולהמשכויותו. מן הבחינה ההלכתית כל חלק הנאכל נחשב פרי. לכן צבר מזן 'נפוליטיס' שמגדלים אותו על מנת לאכול את עליו - נחשבים העלים לפרי, למרות שאף פירותיו נאכלים, כי גידול הצמח הוא לשם העלים; ולכן בצמח זה, הן הפירות והן העלים אסורים באיסור ערלה.
- כד. עם זאת, בגפן ענבים, למרות שעלי הגפן נאכלים לפעמים, הם בטלים לענבים, ואינם נחשבים לפרי, ולכן מותר לאכול אותם גם בשלוש שנות הערלה, שכן 'פריו - פרט לעלים'.
- כה. הגרעינים והקליפות של פירות ערלה, אסורים באיסור ערלה, כיוון שהם טפלים לפרי ונחשבים חלק ממנו, שנאמר 'את פריו' - לרבות את הטפל לפריו. לכן אין לאכול או ליהנות מקליפות של תפוז או לימון של ערלה, וכיוצא באלו.
- כו. בצמח הצלף נחשבות האביונות (פרי בוטני) לפרי, ואילו התמרות (נצרים רכים) אינן נחשבות לפרי, כי עיקר גידול הצלף הוא לצורך האביונות.
- כז. צמח שהעלים שלו נאכלים, אך אינם נאכלים כמות שהם אלא רק מיועדים לתבלין או לתה, ולאחר נתינת הטעם הם נזרקים - אינו נחשב עץ פרי, ואין בו איסור ערלה. לכן צמחים כמו עלי דפנה, לואיזה, עלי וורד וכדומה, אין בהם איסור ערלה.
- כח. למרות שמשתמשים בצמח ה'גאת' ללעיסה, כיוון שאין משתמשים בו לאכילה ממשית, אין בו איסור ערלה.

ב. מניין שנות ערלה

1. מניין השנים של העץ

- א. נאמר במשנה: 'באחד בתשרי ראש השנה... לנטיעות...'; ומכאן שא' בתשרי הוא התאריך הקובע לתחילת מניין השנים של עץ פרי, לעניין ערלה.
- ב. אם נוטעים עץ פרי (חשוף שורש) לפחות ארבעים וארבעה ימים לפני א' בתשרי - הזמן מהנטיעה ועד א' בתשרי נחשב שנה אחת. בזמן זה נכללים שבועיים שנצרכים לקליטת

העץ באדמה ועוד שלושים יום שהם הזמן המינימאלי שעל העץ להיות נטוע לפני א' בתשרי, כדי שייחשב בן שנה.

ג. לכן אדם שנטע עץ פרי עד ט"ו באב (כולל ט"ו באב), ימנה את שנת הנטיעה כשנה ראשונה, ומא' בתשרי - שנה שנייה. אם נטע מ- ט"ז אב ואילך, מונה את השנה הראשונה רק מא' בתשרי.

ד. אם נוטעים עץ פרי שנתון בתוך גוש אדמה ובעציץ שאינו נקוב, או בעציץ שמונח על גבי משטח מנתק, די בשלושים יום לחישוב שנה, ואין צורך בימי הקליטה, שכן העץ קלוט ועומד בתוך גוש האדמה שהוא נמצא בו. לכן אם נוטעים עץ כזה עד כ"ט באב - נחשבים הימים עד ראש השנה (א' בתשרי) לשנה הראשונה למניין שנות ערלה. (פרטי ההלכות והדינים השייכים לעציצים ולמשתלות יובאו להלן בפרק ו).

ה. מניין השנים של העץ אינו מותנה בכך שהעץ נותן פירות, וגם אם במשך שלוש השנים לא נתן העץ יבול, יצא מכלל ערלה.

2. מניין שנות ערלה לגבי הפירות

א. לאחר שהסתיים מניין שנות ערלה של העץ, עדיין הפירות שעליו שגדלו בשנות הערלה, אסורים באיסור ערלה. היתר הפירות מותנה בשני גורמים נוספים: ט"ו בשבט שהוא ראש השנה **לפירות** האילן, וחנוטת הפרי.

ב. כאמור התאריך הקובע הוא ט"ו בשבט שלאחר סיום מניין שנות הערלה של העץ. פירות אשר חונטים לאחר ט"ו בשבט, כבר אינם אסורים באיסור ערלה, הם שייכים לשנה הרביעית, והם נטע רבעי (ראה להלן פרק ח), לעומת זאת, הפירות שחונטים לפני ט"ו בשבט (כגון שסק, שקד ואפרסק), שייכים לשנה השלישית, ועדיין אסורים באיסור ערלה. שנה לאחר מכן, פירות שיחנטו לפני ט"ו בשבט הם נטע רבעי ואילו אלו שיחנטו לאחר ט"ו בשבט הרי הם חולין.

ג. שלב גידול הפרי הקובע את השנה לעניין מניין שנות ערלה של הפרי הוא החנטה, כלומר השלב של תחילת היווצרות הפרי. באתרוגים ובלימונים - כשהפרי בגודל של זית - נחשב בשלב החנטה, כלומר שאם הפרי הגיע לגודל של זית (או שהוא בשלב מתקדם יותר) לפני ט"ו בשבט, הוא אסור באיסור ערלה; אם בט"ו בשבט הוא היה קטן מגודל זית (בשלב הפריחה עד השלב שהפרי בגודל זית) דינו כדין נטע רבעי.

3. שלב גידול הפרי שחל ממנו איסור ערלה

א. נאמר בתורה 'וערלתם ערלתו את פריו', ומכאן שהפרי אסור רק מן השלב שאכן יש להגדירו בתור פרי ולא משלבים מוקדמים יותר. לכן אף על פי שפרח הוא שלב של טרום-פרי, עדיין אין הוא אסור באיסור ערלה, ומותר להריח וליהנות מפרחים של עצי ערלה.

ב. השלב הראשון שממנו והלאה אסור הפרי באיסור ערלה הוא 'סמדר' או 'בוסר'. זהו השלב שקצת לאחר היווצרות הפרי. בשלב זה עדיין אין הפרי ראוי לאכילה, אך כיוון שאיסור ערלה הוא גם איסור הנאה, אין ליהנות ממנו.

ג. מהו אילן

- א. נאמר בתורה 'ונטעתם כל עץ מאכל', לאמור רק 'עץ מאכל' אסור באיסור ערלה, ואילו ירק אינו אסור.
- ב. לפי ההלכה, אמות המידה המרכזיות שעל פיהן קובעים אם הצמח נחשב לעץ או לירק, הן אורך זמן קיומו של הצמח ואופן התחדשותו. צמח רב-שנתי שמתחדש מן הגזע, נחשב אילן. לעומת זאת צמח חד-שנתי, או צמח רב-שנתי שמתחדש מן השורש - נחשב ירק. לעניין זה השורש הוא החלק של הצמח, שמתחת לאדמה. לדוגמה: אף שמטע בונה מתקיים שנים רבות, הצמח הבודד מתחדש מן השורש, ולכן דינו כירק.
- ג. ישנן אמות מידה נוספות שעל פיהן מגדירים צמח בתור ירק או בתור אילן, ואשר מוזכרות בפוסקים, אך יש לגביהן מחלוקת, כדלהלן.
- ד. יש אומרים שצמח בעל גזע חלול נחשב ירק, אף אם הוא רב-שנתי ומתחדש מהגזע, אך אין סומכים על אמת מידה זו לבדה; דוגמאות לצמחים בעלי גזע חלול: חציל; פאפיה; באבקו
- ה. יש אומרים שצמח רב-שנתי שאינו מתקיים יותר משלוש שנים נחשב ירק, ויש אומרים שצמח אשר כמות פירותיו ואיכותם יורדות במשך השנים, נחשב ירק. להלכה נוהגים לסמוך על שני התנאים האלה גם יחד. לדוגמה, החציל נחשב ירק ואין בו איסור ערלה מן הטעמים הנ"ל.
- ו. יש אומרים שצמח שנותן פרי תוך שנה אחת מן הזריעה, מוגדר בתור ירק ואין בו איסור ערלה, וכך פסקו כל רבני הספרדים בדורות האחרונים, והרבה פוסקים חלקו על כך, כי אמת מידה זו אינה מובאת בתלמודים. דוגמאות לצמחים כאלו: פפאיה, באבקו, פסיפלורה. ראוי לציין שכאשר מוכרים פאפיה ופסיפלורה בשווקים בכשרות רגילה (לא למהדרין), מסתמכים על הדעה המקלה הנ"ל.
- ז. המקלים ומחשיבים צמחים מסוימים לירק על פי אמות המידה המוזכרות בסעי' ה-ו, יש להם על מה לסמוך, ובלבד שהתכונות הנ"ל קיימות בצמחים, גם במקום גידולם הטבעי. למשל צמח שאינו מתקיים שלוש שנים בארץ ישראל, אך בארץ המוצא הטבעית שלו, הוא חי עשרות שנים, בוודאי ייחשב אילן ולא ירק.
- ח. פלפל חריף נחשב ירק, ולכן אין נוהגים בו איסור ערלה.
- ט. פלפל חריף מזן 'סודני' מתקיים שנים רבות, כמות ואיכות הפרי אינן יורדות, ולכן הוא נחשב עץ ויש בו איסור ערלה. אמנם יש אומרים שאף הוא נחשב ירק, כי הוא נותן פרי תוך שנה מהזריעה.
- י. הפסיפלורה כדין הפלפל הסודני, חייבת בערלה; ויש אומרים שפטורה כדלעיל

יא. לצמח ה'פיטאיה' (ממשפחת הקקטוסים) יש תכונה מיוחדת, שהוא מסוגל להתקיים ללא צורך באדמה, שכן יש לו שורשי אוויר שיכולים להסתלסל מסביב לעמודי הדליה (אף ממתכת), והוא ניזון מנוזלים וערפול. אף על פי כן יש לצמח זה את כל תכונות העץ, ולכן אם הוא נטוע באדמה - דינו כעץ, והוא אסור באיסור ערלה. אך אם הוא גדל באוויר ואינו נטוע כלל באדמה - פטור מערלה.

יב. צמח הפטל נחשב ירק, שכן הוא מתחדש מנצרים הפורצים מהשורשים, במרחק מה מהשריג הדו-שנתי. לעיתים ישנם נצרים הפורצים מצוואר השורש. בכל מקרה השריג מתקיים במשך שתי עונות גידול, מניב פרי, מתנוון ומת.

יג. קני הסוכר אף הם מתחדשים מצוואר השורש, ולמרות זאת דעת רוב הגאונים והראשונים להחשיבם אילן. אף על פי כן אין בהם איסור ערלה, כי אין הפרי נאכל אלא רק המים או השרף היוצאים מן העץ.

יד. הצבר נחשב עץ ולכן יש בו איסור ערלה, אלא אם כן נוטעים אותו לצורך גדר.

ד. סיווג צמחי ביניים לאילן או לירק

שם הצמח/ הפרי	הדין	הסיבה
אוכמניות	אילן	צמח רב-שנתי
אננס	ירק	מתחדש מבסיס הצמח ולפעמים מן הגזע, מניב בשנה השנייה, מתקיים שלוש - ארבע שנים בחו"ל [הוואי], כמות ואיכות הפרי יורדות.
ארטישוק	ירק	מתחדש מן השורש
בבאקו	ספק אילן וספק ירק	צמח רב-שנתי, אך גזעו חלול, נותן פרי תוך שנה
בננה	ירק	מתחדשת מן השורש
חציל	ירק	אינו מתקיים שלוש שנים, פחיתת יבול
פסיפלורה (שעונית סגולה)	ספק אילן וספק ירק	צמח רב-שנתי אך נותן פרי תוך שנה
פטל / אוסנה	ירק	מתחדש מן השורש
פיטאיה	אילן	רב שנתי
פלפל חריף	ירק	אינו מתקיים שלוש שנים פחיתת יבול

979 סודני	ספק אילן וספק ירק	צמח רב-שנתי אך נותן פרי תוך שנה
פאפיה	ספק אילן וספק ירק	צמח רב-שנתי אך גזעו חלול, נותן פרי תוך שנה.
צבר	אילן	רב שנתי
תות שדה	ירק	מתחדש מן השורש

ד. נטיעות הפטרות מערלה ונטיעות החייבות בה

1. הנוטע עצי מאכל לסייג ולנוי

א. מן הפסוק 'ונטעתם כל עץ מאכל', נלמד בתלמוד הירושלמי (ערלה פ"א ה"א) - 'את שהוא למאכל חייב, לסייג ולקורות ולעצים פטור'. מכאן שאם אדם נוטע עץ פרי לשם ייעוד אחר מאכילת פירותיו, כגון עצים לגדר וכדו' - פטור הוא מאיסור ערלה, ומותר לאכול את הפירות בשלוש השנים הראשונות. להיתר זה יש שני תנאים מגבילים:

1. צריך שיהיה ניכר שנטע את העץ לצורך הייעוד האחר. למשל בנטיעה לסייג, יש לטעת את העצים בצפיפות, באופן שניכר שעשה כן לצורך הגדר

2. מטרת הנטיעה היא לגדר (אף שהוא מודע לכך שהצמח נותן פרי), אך אם מטרת הנטיעה היא גם לגדר וגם לפירות - אסור. אם הנוטע את העצים לסייג, היה עושה זאת גם אילו היו העצים סרק - הפירות מותרים, ואם לאו, כיוון שהנטיעה היא גם לצורך הפירות - אסורים הם משום ערלה.

ב. עצי פרי שבדרך כלל אינם מיועדים לאכילת הפירות, ויש ספק אם נחשבים הם לעצי מאכל - חייבים באיסור ערלה, אלא אם כן נוטע אותם לייעוד אחר (סייג וכדו'). במקרה זה, אפשר להקל ולפטור מן הערלה אף כשנוטעים את העץ גם לצורך הפירות וגם לשם ייעוד אחר. למשל, כשנוטעים פיטנגו לצורך גדר, כיוון שלרוב גידול העץ אינו לשם אכילת הפירות, אפשר להקל.

ג. גם במקרה של ספק אם הצמח נחשב אילן או ירק, אפשר להקל כנ"ל. למשל הנוטע את צמח הפסיפלורה לשם גדר וסייג, ומטרתו המשנית היא אכילת הפירות, מותר לאכול את הפירות בשלוש השנים הראשונות גם לדעות המחמירים, שמחשיבים אותו לאילן (לעיל פרק ג סעי' י).

ד. עצי פרי ננסיים שמיועדים לנוי וגם לאכילת פירות, אסור לאכול את פירותיהם במשך שנות הערלה, שכן הנוטע מעוניין בפירות הן לצורך הנוי והן לצורך אכילה, ולכן אינו בכלל 'נוטע לסייג'. אך אם נוטעים את העצים רק לשם נוי ולא לשם אכילת הפירות - מותר.

ה. עצי פרי שפירותיהם משמשים רק לצרכים רפואיים ולייצור מוצרי טיפוח (כגון חוחובה), פטורים מן הערלה.

2. הנוטע לרבים והעולה מאליו

1. עץ פרי שנטעוהו ברשות הרבים וכן עץ פרי שנטעוהו ברשות היחיד עבור הרבים, חייב בערלה.
2. עץ שניטע מעצמו ולא נטעו אדם - אם ניטע ברשות היחיד חייב בערלה; אם ניטע ברשות הרבים או בשטח הפקר - פטור מן הערלה, בתנאי שאין כדאיות כלכלית בגידול הפירות ובהבאתם למקום יישוב.

ה. התחדשות העצים: נטיעה, העברה, הרכבה, הברכה ונצרים

1. העברה והעתקה של עצי פרי

- א. מניין שנות ערלה מתחיל מעת נטיעת הייחור או זריעת הגרעין, כפי שביארנו לעיל (פרק א סעי' ג).
- ב. אם מעבירים עץ ממקום למקום, יש להתחיל ולמנות את שנות הערלה מחדש, שכן הנטיעה במקום החדש הרי היא בכלל 'ונטעתם'. יש לציין שיש מקרים שבהם אסור להעביר עץ מאכל, מפני שיש איסור 'לא תשחית את עצה' או מפני מצוות יישוב ארץ ישראל, ויש לבחון כל מקרה לגופו.
- ג. כשמעבירים עץ ממקום למקום, אך יחד עם העץ מעבירים גם את גוש האדמה שעוטף את השורשים - אין צריך למנות שנות ערלה מחדש, בתנאי שגוש האדמה מספיק למחיית העץ במשך שבועיים.
- ד. כשמעבירים עץ עם גוש אדמה מסביבו, ואין יודעים אם גוש זה מספיק למחיית העץ במשך שבועיים, כדאי בתחילה לגזום את העלווה של העץ בצורה מקסימאלית. לאחר מכן אפשר לנקוט באחת משתי האפשרויות דלהלן:
 1. לשאול איש מקצוע (אגרונום) מהו גודל גוש האדמה שנצרך לקיום העץ במשך שבועיים.
 2. אם אין אגרונום לשואלו ובכל אופן רוצים 'להרוויח' את שנות הערלה, יש לקחת את העץ עם גושו, להניח אותו בבור שמוכן לנטיעה, אך לא לכסות באדמה אלא להשאיר את העץ מונח כך למשך שבועיים. יש להשקות בעדינות את העץ, במידה ובכמות שהיה משקה לפני עקירתו. לאחר שבועיים יש להסתכל על העלים של העץ - אם הם מתייבשים וקמלים, סימן הוא שהעץ קיבל זעזוע, אין גוש האדמה מספיק למחייתו, ולכן יש למנות שנות ערלה מחדש לאחר הנטיעה. אם אין העלים קמלים, אפשר לכסותו ולהוסיף לו את האדמה שבצדי הבור, ואין למנות שנות ערלה מחדש.
- ה. עץ שנעקר באופן חלקי ממקום גידולו, אך נשאר מחובר לאדמה על ידי שורש אחד - אפשר להחזירו למקומו, לכסות את השורשים באדמה, ולהשקות באותה מידה ובאותן כמויות כמקודם. לאחר מכן יש לבחון את השפעת העקירה על העץ: אם כל העלים נובלים

ומתייבשים, סימן הוא שהעץ התנתק ויש למנות שנות ערלה מחדש, ואם אין עליו נובלים - פטור מן הערלה.

2. הרכבה

'הרכבה פירושה הבאה למגע צמוד של שני חלקי צמח וגטטיביים: עלה, גבעול או שורש, תוך שאיפה שהם יתאחו ותחול זרימה הדדית של חומרים אורגניים ואנאורגניים בין שני חלקים אלה, ובמיוחד בין הכנה המושרשת לבין הרוכב. הרכבה זו נעשית בדרכים שונות: הרכבת עין, ראש, סדק, יתד, סדן ועוד. כרגיל בוחרים לכנה את הצמח החסון, המפתח מערכת-שורשים טובה והוא מתאים לתנאי הקרקע, בעוד הרוכב צריך להצטיין בפוריות ובטיב פרי'.

ו. בדרך כלל כשמרכיבים רוכב על כנה, בין בהרכבת עין ובין בהרכבת ראש - מונים שנות ערלה מעת נטיעת הכנה ולא מעת ההרכבה, מלבד המקרים המוזכרים להלן.

ז. אם הרכיבו את הרוכב על הכנה בגובה נמוך מטפח (8 ס"מ), לכתחילה יש למנות שנות ערלה מעת ההרכבה ולא מעת נטיעת הכנה. אמנם בשעת הדחק יש מקום להקל ולמנות שנות ערלה מעת נטיעת הכנה, גם אם הורכבה נמוך מטפח.

ח. אם הרכיבו את הרוכב על גבי כנת סרק, יש למנות שנות ערלה מעת ההרכבה ולא מעת נטיעת הכנה. כנות סרק הן כנות שאינן נותנות פרי, ויש להכליל בכנות סרק גם כנות שפירותיהן אינם ראויים למאכל בכלל, וכן כנות בעלות פריחה זכרית.

ט. אם הרכיבו שני מינים באיסור (כגון אגס על חבוש או שזיף על כנת 677) - אין חובה למנות שנות ערלה מעת ההרכבה, אלא מונים את שנות הערלה מעת נטיעת הכנה.

י. לפעמים ישנן כנות שאינן גדלות כראוי, ולכן מבצעים 'הרכבת תמך'. שותלים כנה בצמוד לעץ הבוגר, מקלפים את הגזע של העץ הבוגר ומצמידים אליו את הכנה הצעירה עד שתתאחה.

1. לכתחילה יש לקחת כנה שכבר עברה שנות ערלה. למעשה אין נוהגים כן, כי מבחינה מקצועית כנה בת שלוש ויותר אינה גמישה, וקשה להצמידה לעץ הבוגר.

2. עדיף לשתול את הכנה הצעירה ולחכות שבועיים עד שתיקלט, ולבצע את הרכבת התמך רק לאחר זמן זה. לחילופין, אפשר לטעת את הכנה הצעירה כשהיא בגוש אדמה (שיכולה לחיות ממנו, שנלקחה ממשתלה שהקפידה על ההנחיות דלהלן, פרק ו סעי' ו-ח) שכן אז היא תחשב קלוטה באדמה גם לפני שיעבור זמן קליטה.

3. גם במקרה שנטעו את הכנה הצעירה וביצעו את הרכבת התמך מייד, אין צורך למנות שנות ערלה מחדש (לאחר ניוון הכנה הזקנה), והפירות מותרים.

3. נצרים והברכה

יא. יש עצי פרי שמוציאים נצרים מן השורש, ומנצרים אלו גדלים פירות. אף על פי שהעץ ניטע

לפני יותר משלוש שנים וכבר עברו שנות ערלה, מתחדש איסור ערלה על פירות הנצרים. לכן יש להקפיד לחתוך את הנצרים ולהשאיר לעץ רק גזע אחד (או שניים). אמנם אם לא חתכו את הנצרים וכבר עברו שנות ערלה של העץ, ויש ספק לגבי מניין שנות ערלה של הנצרים, יש מתירים לאכול מן הפירות שגדלו על הנצרים.

יב. ה'הברכה היא כפיפת ענף של צמח ונעיצתו באדמה כדי שיכה שורשים וייעשה לצמח עצמאי'. אם הבריכו ענף של עץ פרי (כגון גפן או אתרוג) שעברו עליו שנות ערלה, הפירות שגדלים על הענף המוברך פטורים מן הערלה, כל זמן שהענף המוברך מחובר לעץ-האם ויונק ממנו. אך אם ניתקו את הענף המוברך מעץ-האם, או שהוא עצמאי לגמרי ואינו יונק מעץ-האם - חייב בערלה.

ג. אם היו פירות על הענף המוברך בעת שחתכו אותו מעץ-האם - הפירות מותרים; אך אם הפירות המשיכו לגדול לאחר החיתוך, תוספת הגידול של הפרי אסור בערלה, ולכן אם יש בתוספת 1/200 מן הגידול הראשוני של הפירות - הם אסורים.

ז. דיני עציצים - ערלה במשתלות

א. חיוב ערלה מתחיל בעת שנוטעים זרע או שתיל של עץ פרי באדמה, שנאמר 'כי תבאו אל הארץ ונטעתם'. אם העץ מצוי בעציץ בתוך גוש אדמה, ויש בעציץ נקב בקוטר 2.5 ס"מ, ואין משטח שמפריד וחוצץ בין העציץ לבין האדמה - נחשב העץ נטוע באדמה.

ב. גם אם העציץ מוגבה מעל הקרקע, ואין משטח שמפריד וחוצץ בין הנקב שמצוי בתחתית העציץ לבין הקרקע, נחשב העץ מחובר לקרקע ונטוע באדמה.

ג. אם יש משטח שמפריד וחוצץ בין מצע הגידול שבעציץ (אדמה, חול וכדומה) לבין האדמה - נחשב 'עציץ שאינו נקוב', וחייב בערלה מדרבנן. למשל עץ פרי שנטוע בעציץ במרפסת של בית; או עצי פרי במשתלות, המצויים בעציצים שמונחים על יריעת פלסטיק, על משטח של עץ או על בלוקים של אבן - כל אלו גדלים ב'עציץ שאינו נקוב', וחייבים בערלה מדרבנן. לאחר שיסתיים מניין שנות ערלה - מותר יהיה לאכול את הפירות. אך אם מעבירים את העציץ לגינה או נוטעים את העץ באדמה, יש למנות שנות ערלה מחדש, שכן בעת ההעברה מתחייב העץ בערלה מן התורה.

ד. עץ פרי שנטוע על גג של בית (פנטהאוז) או אפילו אם הוא נטוע ב'פטייו' בתוך הבית - חייב בערלה מן התורה. אך אם העץ נתון בעציץ המונח על ריצפה של בית - דינו כגדל על משטח מנתק ('עציץ שאינו נקוב'), והוא חייב בערלה רק מדרבנן, וכדלעיל.

ה. כאמור כאשר מעבירים עץ הנטוע באדמה ממקום למקום, יש למנות שנות ערלה מחדש, אלא אם כן העץ מצוי בגוש אדמה שמספיק למחייתו למשך שבועיים, כפי שביארנו לעיל (פרק ה/1).

1. כיום, מי שרוצה לטעת עץ פרי קונה אותו במשתלה. בכמה מן המשתלות גם מכינים את השתילים. שם מייצרים את השתיל מזרעים, או בדרך של ריבוי וגטטיבי (ייחורים) או בדרך של ריבוי מתרביות רקמה. לאחר ייצור השתיל (הכנה) מבצעים הרכבה, ושותלים את העץ המורכב בשקית פלסטיק שבה מצע גידול (בדרך כלל 5-6 ליטר של אדמה, חול, טוף ותערובות שונות).

2. בדרך כלל השתיל מצוי במשתלה יותר משנה אחת עד שהוא מוכן לשיווק. השקיות והעציצים הנמכרים במשתלות הם בדרך כלל בעלי גושי אדמה שהשתילים יכולים להתקיים מהם.

כדי למנות שנות ערלה מעת ייצור השתיל במשתלה צריך שיתקיימו ארבעה תנאים:

1. שהשקית המחזיקה את השתיל עמדה במשתלה על הקרקע ולא על משטח מנתק.

2. שיש נקב בתחתית השקית המחזיקה את השתיל.

3. שהשתיל בא בתוך גוש אדמה שהוא יכול להתקיים ממנו.

4. שגוש האדמה שמסביב לשתיל לא התפורר בעת הנטיעה.

אם השתיל אינו עומד בכל התנאים לעיל, ואף אם יש ספק בכך - יש למנות שנות ערלה מחדש.

ח. כאשר מעבירים שתיל מן המשתלה, על פי התנאים והסייגים שנמנו לעיל, אם התפורר חלק קטן מגוש האדמה (עד 30% לערך), אפשר למנות שנות ערלה מעת ייצור השתיל במשתלה. אולם אם חלק גדול מן הגוש התפורר, יש למנות שנות ערלה מההעברה והנטיעה החדשה.

ט. השקית המחזיקה את הגוש נחשבת 'עציץ נקוב' כשהיא בעלת נקב בקוטר של 2.5 ס"מ בתחתית השקית, כאמור לעיל. במקרה שהנקב קטן מ- 2.5 ס"מ יש לשאול רב, וכל מקרה לגופו.

י. מעת ייצור השתיל ועד השתילה (במטע, בנינה וכדומה) צריך שהשקית תעמוד על הקרקע ולא על משטח מנתק. אולם אפשר להעביר את השתילים מן המשתלה למטע במשאית, אף על פי שזו מנתקת בין השתיל לבין הקרקע, כיוון שהניתוק הוא לזמן קצר.

יא. כאמור, אם השתיל עומד על יריעה מנתקת, למרות שהשקית שבתוכה גוש האדמה נקובה, יש למנות שנות ערלה רק מעת הנטיעה החדשה במטע או בנינה. דוגמאות למשטחים מנתקים: אספלט, בטון, עץ, פלסטיק וכדומה.

יב. יריעת 'פלריג' מחוררת בנקבים קטנים (שעשויה רק משכבה אחת, ואינה מצופה בשכבת פוליאטילן, והמים מחלחים דרכה) - אינה מנתקת, ואין צורך למנות מניין חדש של שנות ערלה. אם יריעת ה'פלריג' עשויה משתי שכבות, שכבה אחת של ניילון אטום ושכבה נוספת של 'פלריג' מחורר, הריהי חוצצת בין השתיל לבין הקרקע, ויש למנות מניין חדש של שנות ערלה.

- יג. עצים שמצויים בגוש אדמה ונתונים בתוך שק מפלריג המחורר בנקבים קטנים, אך אין בהם נקב של 2.5 ס"מ כנדרש - גם אם הם מונחים על האדמה - יש למנות שנות ערלה מעת הנטיעה במטע או בגינה, ואין להחשיב את שנות המשתלה. אמנם אם הם מונחים זמן רב באותו מקום, והשורשים חדרו לאדמה, אפשר למנות שנות ערלה מן הזמן שיש די שורשים היכולים לספק את צורכי העץ במשך שבועיים.
- יד. במשתלות שאינן מייצרות את השתילים אלא משווקות לצרכנים פרטיים שתילים של המשתלות המייצרות אותם, בדרך כלל, אין אפשרות לדעת אם השתיל עמד במשך כל הזמן על הקרקע, ולכן יש להחמיר ולמנות שנות ערלה מעת הנטיעה במטע או בגינה, אלא אם כן המשתלה עצמה עומדת תחת השגחה.

ז. ערלה בשוק

- א. יש מינים של פירות שיש להם יבול כלכלי כבר בשנה השנייה או בשנה השלישית לנטיעתם, כגון אפרסק, נקטרינה, ענבים ללא חרצנים ועוד (נתונים אלו משתנים לעיתים מזומנות). ממינים אלו מצויים פירות ערלה בשוק.
- ב. לכתחילה יש לקנות רק מחנות שיש בה השגחה שהיא אינה משווקת פירות ערלה. אם אין בנמצא חנות כזו בקרבת מקום, או לחילופין הפירות שם יקרים יותר, מותר לקנות מן השוק רק פירות שרובם אינם אסורים באיסור ערלה, כי 'כל דפריש מרובא פריש'. אין לקנות מינים של פירות שיש בהם שכיחות של 10% ויותר של פירות ערלה.
- ג. אם הפרי מגיע לשווקים באריזתו המקורית, וניתן לזהות מה מקורו - דינו כקבוע, ואסור לאכול, גם אם בדרך כלל רובו אינו אסור בערלה.
- ד. אם בטעות קנה אדם בשוק פירות ללא השגחה או שמגישים לו פירות לאכילה - מותר לאכול אותם, שכן 'כל דפריש מרובא פריש'.
- ה. פירות שידוע שמקורם מכרם או ממטע שיש בו נטיעות ערלה ונטיעות היתר, אף שאין יודעים אם אותם פירות הם ערלה, אסור לאוכלם, כי 'כל קבוע כמחצה על מחצה דמי'; כן הדין גם במקרה שהמטע או הכרם שייכים לגוי. (ראה לעיל פרק א/4).
- ו. אם אדם קיבל מחברו פירות שגדלו אצלו בגינתו הפרטית - ויש ספק אם הפירות אסורים באיסור ערלה - יש לברר אם אין הפירות אסורים באיסור ערלה, כי הספק הוא במקום הקביעות, וכל 'קבוע כמחצה על מחצה דמי'.
- ז. פירות ערלה שהתערבו בפירות מותרים מאותו המין (כגון תפוחים של ערלה בתפוחים של היתר) - בטלים פירות האיסור בפירות ההיתר, אם היחס ביניהם הוא $1/200$ (1 איסור כנגד 200 היתר). אם התערובת היא של מין באינו מינו (כגון מיץ ענבים של ערלה ברסק תפוחים של היתר) - בטל האיסור בשישים (1 איסור כנגד 60 היתר).

ח. נטע רבעי

- א. נאמר בתורה (ויקרא יט, כג-כה): 'וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל... ובשנה הרביעית יהיה כל פרוי קדש הלולים לה'. ובשנה החמישית תאכלו את פרוי להוסיף לכם תבואתו אני ה' אלהיכם'.
- ב. הפירות של השנה הרביעית הם נטע רבעי, דינם כדין מעשר שני, ובזמן המקדש היו חייבים להעלותם לירושלים ולאכול אותם בקדושה בה.
- ג. גם כיום אסור להפסיד פירות רבעי, ולכן מי שצריך לדלל פירות רבעי, יעשה זאת לפי סדר העדיפויות דלהלן: 1. מותר לדלל (בין ידנית ובין מכנית) בשלב הפריחה. 2. מותר לדלל גם בשלבים מאוחרים יותר של גידול הפירות, אך אז ידלל בעזרת ריסוס כימי.
- ד. בימינו אי אפשר לאכול את פירות נטע רבעי בירושלים, מחמת טומאת האדם וטומאת הפירות - ולכן פודים אותם ומחללים אותם על מטבע, שנאמר 'קדש הלולים - קדש חילולים'. כמו כן בימינו החילול אינו על שווי הפירות, אלא על מטבע השווה פרוטה.
- ה. לצורך חילול נטע רבעי, אפשר להשתמש במטבע המיועד לחילול מעשר שני.
- ו. הברכה שמברכים על חילול נטע רבעי היא: 'אשר קדשנו במצוותיו וציונו לפדות נטע רבעי'. ואם מחלל את הרבעי של כרם (חמישה עצים לפחות) מברך 'לפדות כרם רבעי'.
- ז. מי שמחלל את פירות הרבעי שלו על מטבע שלו (או של 'בית האוצר'), צריך להוסיף רבע מערך הפירות (חומש). הנוסח שיש לומר הוא כדלהלן: 'פירות הרבעי בתוספת רבע מערך מחוללים, כל דרגת חיוב על פרוטה ורבע בנפרד, במטבע המיועדת לכך בשבילי'.
- ח. לאחר חילול הרבעי אומר: 'ריבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שבזמן שבית המקדש קיים היו פירות רבעי להקדש, ועכשיו שאין בית המקדש קיים, יהי רצון מלפניך שתהא פרוטה זו להקדש וייצאו פירות אלו לחולין'.
- ט. כאמור לעיל (פרק ו סעי' ד) עצי פרי הגדלים בבית או בחממה חייבים בערלה, שנאמר 'כי תבואו אל הארץ, ובית הריהו בכלל 'ארץ'. בשנה הרביעית גם חייבים הפירות בנטע רבעי, מחללים אותם על פרוטה, ויש מקום אף לברך על חילול זה.
- י. דין רבעי נוהג בשביעית כבכל שנה. פירות שהם נטע רבעי - פודים אותם בשנת השמיטה כרגיל: המחלל מוסיף חומש גם אם אינו בעל העצים, ואם המטע הוא נטע רבעי בוודאות - יש לברך על החילול.
- יא. פדיון נטע רבעי באדמות שנמכרו לגוי בשביעית (על פי היתר המכירה) יהיה ללא ברכה.
- יב. יש לברך על חילול נטע רבעי רק כאשר הפירות הם וודאי רבעי, כגון עץ פרי שניטע חשוף שורש. אך אם קנה מן המשתלה שתיל הנמצא בגוש אדמה, והוא מונח על משטח מנתק, לא יברך על החילול, שכן יש ספק לגבי מניין השנים של עץ שגדל בעציץ.
- יג. פירות רבעי פטורים מתרומות ומעשרות.

יז. אם הפירות חייבים ברבעי רק מספק (כמו בסעי' יא) - יש להפריש תרומות ומעשרות וגם לחלל את הרבעי ללא ברכה.

טו. יש מטעים שבהם חלק מן העצים הם כבר בשנתם החמישית ואילך ופירותיהם חולין, וחלק מן העצים הם בשנתם הרביעית (כגון עצי מילואים), ופירותיהם נטע רבעי. במקרה זה אסור לקטוף את כל הפירות כאחד ולערבם, שכן 'אין מבטלים איסור לכתחילה', ובכך מבטלים מצוות פדיון נטע רבעי.

טז. אם אין אפשרות להפריד בין הפירות בקטיף, הפתרון הוא לחלל את כל הפירות של הרבעי בעודם מחוברים, ולומר: 'פירות הרבעי מחוללים לכשיתלשו על פרוטה ממטבע שברשותי'. במקרה זה יש לדאוג שיהיו לו די פרוטות פנויות במטבע שמיועד לחילול, שכן האומר נוסח זה צריך פרוטה בכל 'תלישה' (קטיף) של פרי. לאחר הקטיף כשפירות הרבעי מעורבים עם שאר פירות הטבל, ייקח קצת יותר מאחוז מפירות כאלו שהם וודאי טבל, ויקרא עליהם שם תרומה ותרומת מעשר, ואילו בשאר המעשרות יקרא שם 'מהטבל שיש כאן'.

יז. כדי לאפשר לפועלים הקוטפים לאכול פירות בהיתר - יש לומר נוסח מיוחד להפרשה 'מן התלוש על המחובר'.

יח. פירות רבעי שנטמאו - מותר לפדות אותם אף בירושלים העתיקה מימי בית שני. אך אין לטמא אותם או לגרום לטומאתם. לכן יש לפדות פירות אלו לפני שנכנסים לירושלים העתיקה (מימי בית שני), ואם נכנסו לשם כשהם טהורים - 'הא מונח עד שיירקבו'. במקומות אחרים בירושלים החדשה, מותר בכל מקרה לפדות את פירות הרבעי.

יט. בחוץ לארץ יש לפדות את הרבעי ללא ברכה.